

BULLETIN
VAN DE
KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE
OUDHEIDKUNDIGE
BOND

15 November 1965

Jaargang 64 / Aflevering 5

Met Nieuwsbulletin Aflevering II

BULLETIN VAN DE KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Redactie

Hoofdredacteur Drs. J. J. F. W. van Agt;

Redactie-secretariaat p.a. Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Balen van Andelplein 2, Voorburg, telefoon 070-814591;

Leden voor de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond

Voorzitter Prof. Th. H. Lunsingh Scheurleer;

Prof. Dr. H. Brunsting, Prof. Dr. W. Ph. Coolbaas, Drs. R. C. Hekker,

Ir. R. Meischke, Prof. Dr. M. D. Ozinga, Dr. Ir. C. L. Temminck Groll,

Prof. Dr. H. van de Waal.

Leden voor de Monumentenraad:

afdeling I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Dr. J. G. N. Renaud,

p.a. Kleine Haag 2, Amersfoort, telefoon 03490—12648;

afdeling II Monumentenzorg, Mr. R. Hotke,

p.a. Balen van Andelplein 2, Voorburg, telefoon 070-814591;

afdeling III Musea, D. F. Lunsingh Scheurleer,

p.a. Kazernestraat 3, Den Haag, telefoon 070-182275.

Lid voor de Vereniging 'De Museumdag':

Drs. H. J. Ronday, p.a. Kazernestraat 3, Den Haag, telefoon 070-182275.

R. B. LEWCOCK

Recent research into Cape architecture

Blz. 159

W. G. F. C. RISSINK

Ter Gedagtenisse van

Blz. 172

RECENT RESEARCH INTO CAPE ARCHITECTURE

NEW DISCUSSION ON THE SOURCES OF THE ARCHITECTURE

BY

R. B. LEWCOCK

The origins of Cape eighteenth century architecture have frequently been disputed. It was at first accepted by scholars that this architecture was created by Malay craftsmen imported from Batavia; which explained what was taken to be its strange exotic mixture of oriental and renaissance characteristics. Then Sir Herbert Baker (in his introduction to Alys Fane Trotter's *Old colonial houses of the Cape of Good Hope*, London 1900) examined it in terms of an almost purely continental Dutch derivation. Baker's view that it was not necessary to postulate oriental or Malay influence nor even a close connection with the architecture of Batavia was supported by F. T. Schonken in „Die Wurzeln der kapländischen Volksüberlieferung“, which appeared in the *Internationale Archiv für Ethnographie*, 19 (1910). Yet there was really very little evidence for this interpretation until the first satisfactory analysis and classification of the gables was prepared by Dr. Mary Cook in her article on the origin and dating of them in *Africana notes and news*, IV, No. 2, 1947. A few years later James Walton, though not directly studying the origins of Cape architecture, made a considerable contribution to our understanding of them by publishing the basic forms of the rural structures in *Homesteads and villages of South Africa* (Cape Town, 1952).

In 1952 Dr. B. E. Biermann submitted a thesis *A contribution to the study of the origin of colonial architecture at the Cape* to the University of Cape Town. A brief summary of his conclusions may be found in his book *Boukuns in Suid Afrika* published in Cape Town in 1955. Dr. Biermann improved on Dr. Mary Cook's work by broadening the field of research into gable prototypes in Holland by undertaking a close survey of Flemish gable prototypes, and by studying more closely the forms of the buildings and their internal planning.

In 1960 Drs. G. Roosegaarde Bisschop published a review in the *Bulletin van de Konink-*

lijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond, 6th. s. 13 (1960) of Professor M. D. Ozinga's *De monumenten van Curaçao*. In this review Drs. Roosegaarde Bisschop examined Cape architecture in relation to Professor Ozinga's work, but unfortunately was limited by the inadequacy of published material on it.

The most ambitious and important study of the origins of Cape architecture to date is Dr. Jan van der Meulen's doctoral dissertation submitted to the University of Marburg and published in 1962, entitled *Die europäische Grundlage der Kolonialarchitektur am Kap der Guten Hoffnung*. Dr. van der Meulen's work is extensive, and so controversial that it is a great pity that it is available only in German. Interested readers may however, consult two articles in English written by that author, one in the *Journal of the American Institute of Architectural Historians*, May, 1963, XXII, No. 2, pp. 51-61: „Northern European origins of South African colonial architecture“, and the other in *Lantern*, June, 1964 pp. 42-48: „The origins of Cape colonial architecture.“ Dr. van der Meulen attempts to prove that Cape eighteenth century architecture is German in character and detail; he denies any direct derivation from Holland.

Since her original work Dr. Mary Cook has published several small but extremely important papers: „The house of Groote Schuur, Onder Schuur and Kleine Schuur“ and „Sketches by J.B. in the Africana Museum“, in *Africana notes and news*. (Vol. V, No. 2, March 1948 and Vol. VI, No. 4, September, 1949, respectively); and „Vergelegen“ in *Country Life*, Jan. 1965.

In the intervening years Dr. Biermann too has published further evidence to support his original thesis: „Die herkoms van die Ou-Kaapse Blomgewel,“ „Aspekte van Nederlandse Invloed“ and „'n Stedeling kom Dorp toe,“ in *Standpunte* (Vol. VIII, No. 6, Sept. 1953; Vol. IX, No. 4, Jan. 1955; and Vol. XII, No. 6, Aug. 1959); and „The sources of the designs

of historical buildings at the Cape" in *South African architectural record* XLVI, 4, April, 1960¹.

In the comments below I have endeavoured to clarify for the general reader the main issues arising from recent research, many of them controversial.

The term Cape Dutch

There is an increasing tendency on the part of scholars to object to the use of the term *Cape Dutch*. They feel that the population was too complex and the architecture too heterogeneous in the eighteenth century for such a definite term to be warranted. They cite comments such as Barrow's (made in 1798): „There is no natural tie between the Cape and the United Provinces. The greater part of the colonists . . . have neither knowledge of nor family connections in the states of the Batavian republic" ². They point to the large French Huguenot element in the population, and the even larger German one ³.

In support, however, of the view that there was a predominant Dutch influence in the architecture of the eighteenth century, it is important to remember that, where official buildings were concerned, the Council of Seventeen and the local government were unlikely to countenance great deviations from the architectural practice or character of buildings in Holland, and these buildings would naturally set the

standards of fashion for the remainder of the architecture in the Colony ^{3a}. This probability is reinforced by the fact that architects were continually being sent out to Batavia from Holland, and also by the undoubted penchant of the governors and military officers of the period, especially military engineers, for being regarded as architectural connoisseurs. As far as we know, the engineers at the Cape were all Hollanders (until the arrival of the allied French troops in 1781), and it seems likely that a considerable number of architectural ideas were imported by them. We have, in fact, classic examples in Governor van de Graaff and his son, both of whom were military engineers, and considerable patrons of the arts. It was during van de Graaff's period of Governorship that some of the most extensive architectural improvements at the Cape were undertaken. Moreover, Governors and officers on their way to and from other Dutch colonies were continually calling at the Cape, and it was their custom to recuperate for two or three weeks there in the middle of their voyages; one may imagine them delighting to pass judgement on proposed building works, and even offering their services to improve them. Since we know that architecture, like so much else in the eighteenth century, was closely linked with social status and prestige, the influence of these eminent Dutchmen cannot be underestimated.

Dr. van der Meulen argues that both the

¹ Other important works which contain basic materials are, in chronological order: F. K. Kendall, *The Restoration of Groot Constantia*, Cape Town 1927. — H. Dehérain, „Louis Thibault, &c.", translation from *Académie de sciences coloniales* in: *South African architectural record*, XIII, 51, Sept. 1928, 55-61. — G. E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa*, London 1933 (reprinted Cape Town 1957). — G. E. Pearse, „Survey of the historical development of Cape Town", *Cape Town foreshore plan*, Cape Town/Pretoria 1947-'48. — E. H. Burrows, „The age of the manor-house of Groot Constantia", *Africana notes and news*, VI, 1. Dec. 1948, 8-12. — J. Meintjes, *Anton Anreith sculptor, 1754-1822*, Cape Town/Johannesburg 1951. — E. H. Burrows, *Overberg outspan*, Cape Town 1952. — C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, Cape Town 1953 (revised 1964). — C. de Bosdari, *Anton Anreith, Africa's first sculptor*, Cape Town, 1954. — W. Fehr, *The old Town House*, Cape Town 1955. — D. Bax, „Die grafkelders van Louis Michel Thibault en Herman Schutte", *Africana notes and news*, XIII, 4. Dec. 1958, 141-149. — D. Bax, „Drie beelde van Anton Anreith", *Africana notes and news*, 13

(1959), 297-300. — D. Bax, „Drawings of Cape architecture by Lady Anne Barnard", *Africana notes and news*, 14 (1960), 9-12. — E. B. F. Lewcock, „Recently discovered plans of Cape Town gardens at the time of Thibault", *Africana notes and news* XIV, 4, Dec. 1960, 142-145. — D. Bax, „Die buitokant van Kaapstad se twee kerke aan die Heerengracht", *Bulletin of the Simon van der Stel Foundation*, No. 5. Sept. 1962, 5-15. — D. Bax and C. Koeman, *Argitektoniese skoonheid in Kaapstad se Kompanjies-tuin, 1777-1805*, Cape Town 1963.

² Quoted by Dorothea Fairbridge, *Historic farms of South Africa*, London 1931, 181 f.

³ See C. C. de Villiers' *Geslacht-Register der Oude Kaapsche Familiën*, Cape Town 1893-94. The whole subject with further references is discussed in van der Meulen's thesis under the heading „Zur Frage der Herkunft der Siedler", I, 55-58. — Scholars are still uncertain of the immigration figures of founders of South African families between 1657 and 1807. Very approximately, from de Villiers work they appear to be, of a total of 1735: Dutch 529; Flemish 14; French 250; French Swiss 36; German 842; Danish 39; Norwegianian

RECENT RESEARCH INTO CAPE ARCHITECTURE

1. Five-lobed gable. Joostenburg, 1756 (Ellioth).

2. Amsterdam, Prinsengracht No. 14. Gable type A, 18th c.

3. Greenmarket Square, Cape Town, by Johannes Rach, 1764. Gable type A extreme right, original of type B next to it. Next to the Old Town House, houses from the first classicist period, with classical pediments on the dormers.

RECENT RESEARCH INTO CAPE ARCHITECTURE

4. Meerlust, Cape. Side gables of type B.

5. Prototype for gable type B in Holland. From a panorama of Zaandam drawn between 1750 and 1760. (Zaandijk, Zaanlandsche Oudheidkamer)

6. Krommenie, Zuiderhoofdstraat No. 65. Prototype of gable type B in Holland

7. Amsterdam, Warmoesstraat No. 83-85. The gable should be compared with that centre left in Plate 3.

craftsmen in the Company (who were often allowed to do private work in the surrounding areas⁴ and the settlers themselves (some of whom may have been craftsmen in the first generation trained in Europe) would have had a more profound effect upon the architecture than the aristocrats in Government House. But when we remember that the men who built the new large estate houses or town houses were men newly risen in the world and anxious to become socially eminent themselves, it is clear that the taste of the Dutch leaders of the colony may well have been all-persuasive.

Evidence for the cultural influence of the aristocratic element in colonial society may be found in the speed with which changes of style in Europe are reflected in changes of style in the colonies. A significant example of this correlation may be seen in the absence of stepped gables in South African architecture. The explanation seems to be that stepped gables were already passing out of fashion in Holland by the middle of the seventeenth century. By contrast, New York, founded forty years before the Cape and captured by the British soon afterwards, retained a predominance of stepped gables.

On the question of terminology, however, it is significant to note that in the seventeenth century Holland dominated culturally all of northwestern Europe, to such an extent that its architecture even exerted considerable influence

on the character of English architecture⁵. It hardly seems necessary, therefore, to distinguish in this context between Netherlandish and north-western German influences. Even for purely academic purposes, it is doubtful whether it is possible to derive origins from local regions in this area with any certainty.

While the term *Cape German* thus seems unwarranted, objection might still be raised to *Cape Dutch* because of supposed French influence. The alternatives, however, are even less satisfactory; *Cape baroque* is stylistically inaccurate for a large part of the eighteenth century, and *Cape colonial* does not distinguish between eighteenth and nineteenth century architectures, which differ as markedly as the governments under which they were built.

In fact, the objections to the term *Cape Dutch* seem unreasonable. This is especially true when one remembers that it is common practice for historians to name cultural periods after political regimes. If the terms *Elizabethan* and *Victorian* do not imply the architectural involvement of the rulers, why avoid such a convenient label as *Cape Dutch*?

The gables

Dr. van der Meulen has succeeded in evolving an admirable classification system for Cape gables, which he reduces to four basic types.

The first type, A, comprises a series of five convex curves, and only survives in one exam-

11; Swiss 14. It is important to note that seventeenth century immigration was mainly French and Dutch. Allowing for the proliferation of these families it will be seen that Germans, therefore, never predominated in the colony in the way that the immigration figures suggest. „There was really more French than German blood in the veins of the Cape colonists in 1795, and nearly, if not quite, two-thirds of the whole was Dutch. When arranged in periods of 25 years, it will be seen that most of the Germans were late arrivals, while nearly all the French came at an early date. Most of the French had wives of their own nationality, but there is only one instance on record of a German woman coming to South Africa in the seventeenth century, and not even one in the eighteenth. All the female immigrants, except the Huguenots, were from the Netherlands". (Theal, *History of South Africa 1652-1792*, II, 324-325). It may be here remarked that the reason the Council of Seventeen gave first preference to Germans after Dutchmen — and indeed van der Stel specifically requested „peasants, preferably Dutch or German" for the Cape (vide A. F. Trotter, *Old Colonial houses*, London 1900, 80A), — was

because there was such a cultural homogeneity between the two in that period. Especially was this true between the most westerly and north-westerly areas of Germany and Holland, which even spoke essentially the same language.

^{3a} Indeed, colonial government buildings were actually designed in the Netherlands, e.g. both the Fort and the Castle at Cape Town (1652 and 1665). It seems likely that further research will reveal that a number of the buildings in outlying posts were designed by central drawing offices in Holland.

⁴ Dr. van der Meulen points out that in the eighteenth century there was a predominance of craftsmen from the German principalities in the Dutch East India Company service at the Cape: 1025 out of 1610 employees („Die europäische Grundlage..." I, 56).

⁵ No book on the evolution of English architecture would omit discussion of this aspect. For a more comprehensive assessment of the extensive influence of Holland between 1600 and 1750 see Charles Wilson, *Holland and Britain*, London 1936. See also „The Dutch gables of East Anglia" by C. L. Cudworth in *The Architectural Review*, March, 1939, 113-118.

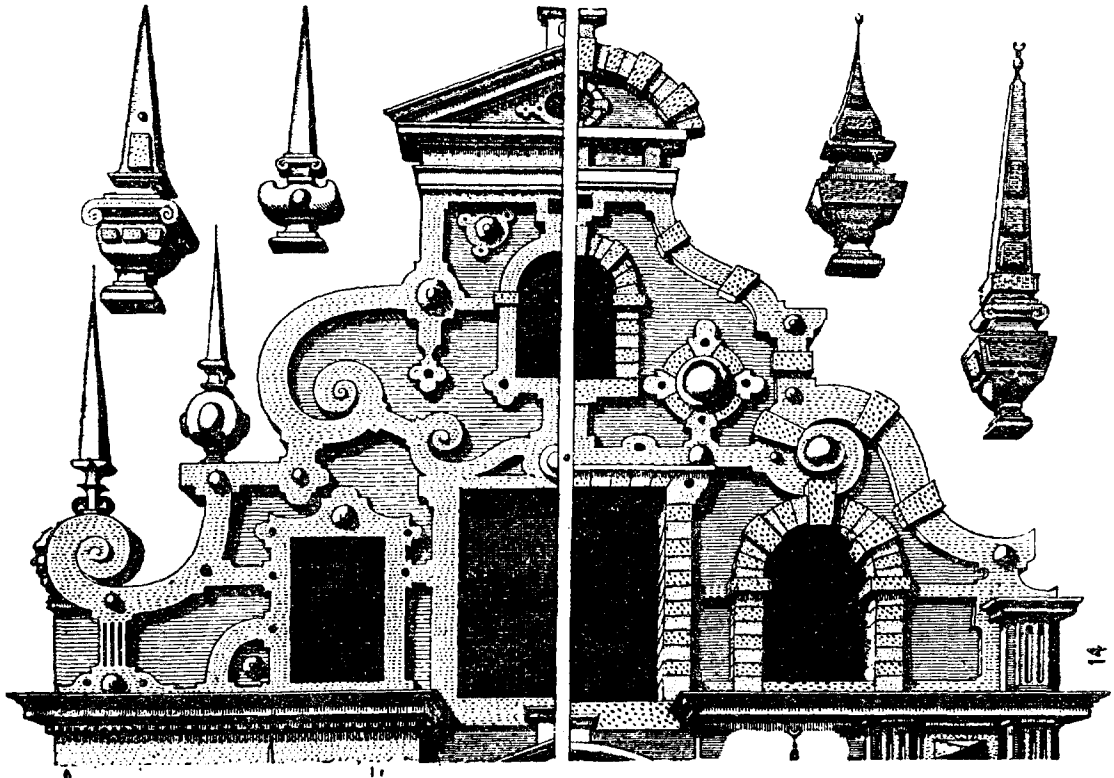

Fig. 1. Vredeman de Vries engravings, 1577. The strapwork is the source of the exaggerated sweeping mouldings in gable type C.

Fig. 2. An engraving by the French baroque designer Daniel Marot, who lived and worked in Holland in the last quarter of the seventeenth century.

Fig. 3. Rustenburg. Drawn by Sir Charles D'Oyley, c. 1832.

ple, „Joostenburg”, dated 1756. But, a number of other examples of this gable are known from old paintings, and many three-lobed examples, or parapets based on them, are also known to have existed (Plate 3, right, and Plate 1). Dr. van der Meulen claims that this gable has no real prototype in Holland, and disputes the importance of references made by earlier research workers to occasional wooden parapets with three lobes in Amsterdam. Yet in a brief survey I found six surviving three-lobed masonry gables in Amsterdam, as well as one four-lobed one (Plate 2)⁶. Gables close to them also occur in the country districts of the low countries.

Type B is the concavo-convex gable most often associated in the popular imagination with Cape eighteenth century architecture (Plate 4). Dr.

van der Meulen states that „no Dutch prototypes have been postulated for this clearly defined and most important gable form”. This seems a rather rash claim, for several reasons. Firstly, this gable occurs consistently throughout the peripheral area of Netherlandish influence, in England, Scandinavia and Germany; perhaps exact Netherlandish prototypes will eventually be found. Secondly, as a type of gable it is extremely close to one of the popular kinds in Holland, which has scrolls, projecting as half-circles in silhouette, instead of quadrants at the lower extremities (Plate 5). Indeed the Dutch form of gable was used on an early building in Greenmarket Square, Cape Town (Plate 3).

A precedent for the conversion from the scroll to the quadrant may be seen in the gables of

⁶ Three-lobed gables in Amsterdam: Singel 320; Rechtboomsloot; Warmoesstraat 83-85; Rokin 64; Singel 40; Heerengracht. Four-lobed gable in Amsterdam: Prinsengracht 14.

^{6a} Dr. B. E. Biermann first pointed to Zaanland as the source of this characteristic gable in 1951. It is

interesting to note that, unknown to him, C. L. Cudworth had, twelve years before, taken Zaandam gables as evidence for the Dutch origin of exactly the same gable, frequently found in East Anglia. (C. L. Cudworth, „The Dutch gables of East Anglia”, *Architectural Review*, March 1939, 113-118).

Wollaton Hall in England, which are ornamented with Flemish strapwork scrolls, but have the Cape profile. The same conversion may be seen in mid-eighteenth century gables in Zaanland in Holland. As the gables are of wood in this area, baroque designs have been replaced almost universally by the more exaggerated and elongated forms of the rococo, but it is easy to see that pure geometrical prototypes must have existed earlier, from which these were derived^{6a} (Plate 6).

A variation on gable type B which van der Meulen calls gable type B₁ has other ornamental curves, some of them possibly being cyma reversa (Plates 19 and 25). This type is explained by van der Meulen as „the work of a German master builder in the district”. But free interpretations and proliferations of gable curves became increasingly common everywhere in Europe in both the pre-baroque and rococo phases, and Holland was certainly no exception. It is easy to point to provincial examples of the gable in the eighteenth century in such regions as Limburg and Brabant, where the transition from baroque clarity to the undulating softnesses of rococo follows the form it takes at the Cape (Plate 10).

Dr. van der Meulen's type C is a more rococo version of type B (Plate 11). Here edge mouldings often trail across the face of the gables in great arcs or scrolls. Other plaster mouldings may be added to break up the flat surface of the gable. In type C most of these additional ornaments are built up from convex and concave curves. The gables vary in type from the most sophisticated, rippling, rococo profiles to almost grotesquely exaggerated caricatures of the baroque. Most research before van der Meulen's derived this type of gable from the Amsterdam gable of the late seventeenth and early eighteenth centuries, but van der Meulen points out that there are considerable differences between the

two. The Amsterdam gables are generally more sophisticated and more architectonically organised; while these differences might be attributable to the lack of trained architects at the Cape, it is also interesting to observe that the less architectonic type of design was found in the country districts of The Netherlands and Flanders (Plate 10). Indeed the Flemish gables, built under the influence of the predominantly mediaeval environment, generally have flush surfaces without horizontal articulation between the gable and the wall below.

Dr. Biermann has pointed to the work of Vredeman de Vries, published towards the end of the sixteenth century, as the source from which this Cape Type C was derived (Fig. 1). Gables based on de Vries' engravings were built throughout the sphere of Dutch architectural influence, from Belgium through the south, central, and north of Holland to Copenhagen and Danzig. This series of Dutch gables forms an extremely close precedent for Cape developments; similar exaggerations and ornamentations of baroque gable forms were published in the seventeenth century in the engravings of the French baroque designer Daniel Marot (Fig. 2)⁷. Dr. van der Meulen's assertion that „the rich movement of the sculptured parts in the typically Dutch gables in Holland was always strictly set off from the tectonic lines of the actual architecture” is true only of Amsterdam and the large towns. The way in which the flat façade planes of the South African gables flow freely and inarticulately up to the contour is not an isolated phenomenon but is frequently found in Dutch examples (Plate 7 and 10), as also in the areas of Netherlandish influence.

In examining variations of baroque and rococo gable design, in the colonies as in the European provinces, one must also remember the possible influence of linear patterns in clothing, embroidery, wallpapers, carpets, chinaware, painted

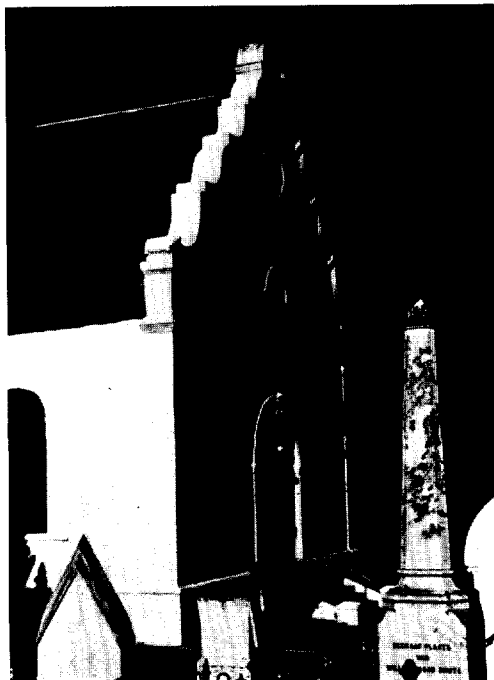
⁷ For examples of these influences, especially that of de Vries, see F. A. J. Vermeulen, *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst*, The Hague 1928-41, II, Plates 492, 493, 506, 514, 517, 580, 610, 678, 680, 694, 700, 716. All aspects of the Cape development, where naturally the fluidity of plaster also played its part, are explained in this series. Cf. Vredeman de Vries, *Architectura*, Antwerp 1577.

⁸ Van der Meulen traces the origin of gable type D to a „dak-kamer”, or attic storey gable, on the Lutheran parsonage house in Cape Town, 1781. It is pos-

sible that this was designed by the German sculptor, Anton Anreith, who executed some stucco work on the façade. This late date for the origin of classicism at the Cape is, however, demonstrably wrong — see subsequent text.

⁹ Cf. gable of parish church of Le Mesnil-Aubry c. 1580, probably designed by Jean Bullant. See W. H. Ward, *French renaissance architecture*, London 1911, I, fig. 194.

¹⁰ Besides the books of Vredeman de Vries, mentioned above⁷, the work of the Amsterdam architect Philip Vingboons was published in 1648 and 1674

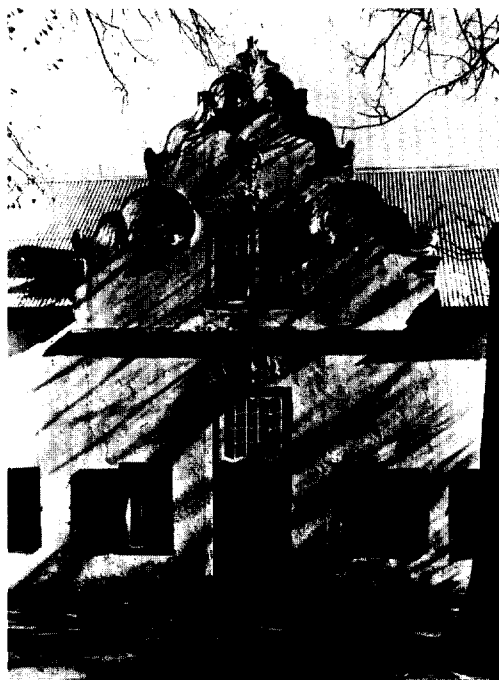
8. Gable type B₁. The Paarl Church, 1805.

9. Gable type B₁. House on the Brak, Stellenbosch, Cape.

10. Provincial softening of the gable profile. St. Gerlach (Limburg), Provinciale Weg No. 17.

11. Gable type C. Ida's Vallei, back gable. Stellenbosch, Cape.

RECENT RESEARCH INTO CAPE ARCHITECTURE

12. Gable type B. La Provence, North gable, Cape.

13. Gable type D₁ in Utrecht (Vleeschhuis), 1637. An early Dutch classicist gable.

14. Gable type D₂. Boschendal, front.

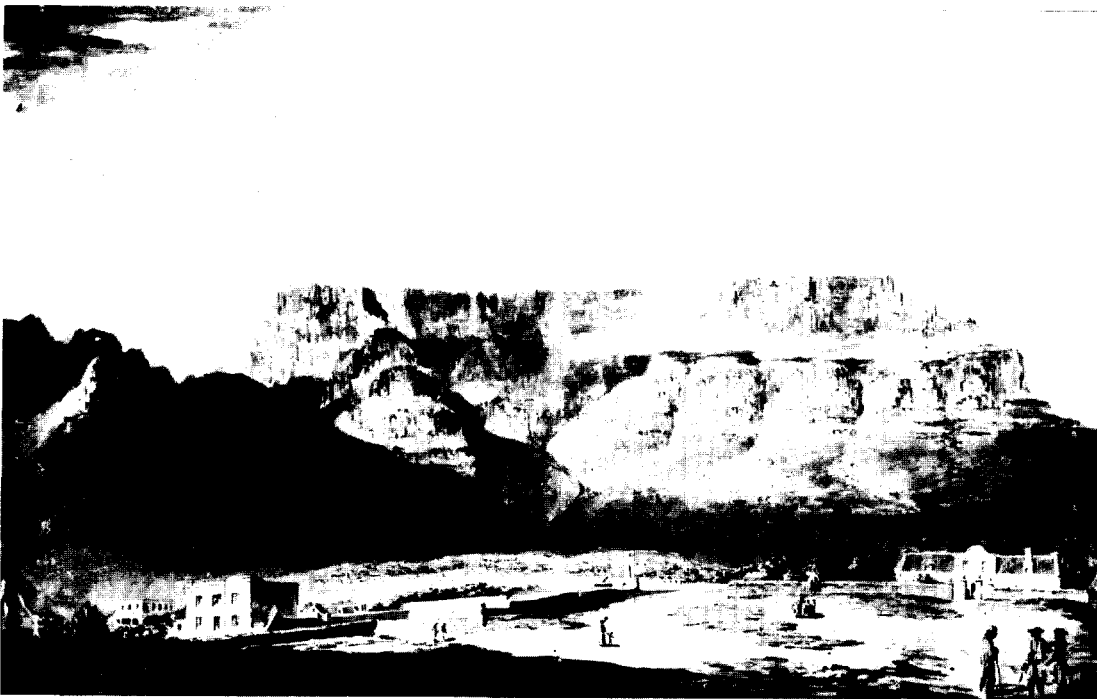
RECENT RESEARCH INTO CAPE ARCHITECTURE

15. Gable type D. Groot Constantia, main gable, Cape.

16. Classicist gateway to the Castle, Cape Town. 1666-1677.

17. Watercolour of Cape Town by John Webber, 1780.

(London, British Museum)

RECENT RESEARCH INTO CAPE ARCHITECTURE

18. Gable with simple triangular form, expressed as a classicist pediment. Ganzekraal, Cape, c. 1806.

19. Exaggerated development of gable features. Montpellier, Tulbagh, Cape.

cupboards and frames for pictures and mirrors, on craftsmen who were already used to working from patterns in architectural books. In such ways freer and less architectonic gables would have been evolved.

Gable type D is the classicist type, with a classical cap or pediment over the centre part of the gable, often supported on classical pilasters with bases and capitals (Plate 12 and 14). Dr. van der Meulen makes much of the distinction between this type and the earlier examples, on the grounds that the latter have an essentially contoured surface while type D has a consistent structural clarity. Because of this assumed change in style he says, „It may be expected that this gable originated in the work of a foreign master mason with academic schooling”. But by very definition classicist gables cannot be other than structurally clarified, since the classical vocabulary depends entirely on structure, and the logical putting together of the structural elements is a characteristic of the style. As for the originator being a foreigner, there is no reason why this should have been so; the classicist revival of the eighteenth century, after originating primarily in France, spread all over Europe, to Holland, England and Germany simultaneously, and thence very quickly to the colonies. There is therefore, no need to postulate the derivation of this revival at the Cape from a German master, as Dr. van der Meulen tries to do⁸.

The whole question of classicism in Cape architecture is of such importance that it warrants separate consideration.

The classicist style at the Cape

The first revival of architecture based on that of classical antiquity began with the Renaissance in fifteenth-century Italy, whence it spread to northern Europe. Gables of the classicist Dutch type were derived from such Italian examples

as Alberti's façade of Santa Maria Novella, Florence, 1456, and Della Porta's design of the Gesù, Rome, 1575. (It is worth noting that both Dutch and French gables were based on these prototypes in the succeeding years, and gables of the two countries are often indistinguishable⁹).

In Holland leading architects published books of classicist designs to serve as patterns, no less for the colonies than for provincial Holland¹⁰. The result of this activity was that classicism had reached a peak of popularity in the cities and towns of Holland by the time of the settlement of the Cape in 1653 (Plate 13)¹¹. Derived from this fact is Dr. Biermann's important conclusion that classicism was the style most likely to have characterised Cape seventeenth-century architecture. This conclusion is borne out by a considerable body of evidence, which is increasing in size as old drawings of the Cape are rediscovered and accurately dated.

Of the first castle a drawing survives in the Hague archives which shows that the gateway was classicist in design¹². Of the gateway to the second castle we have not merely a drawing of the classicist design, executed in 1677-78¹³, but the surviving gateway as well, almost perfectly preserved (Plate 16). Of domestic building, Rustenburg at Rondebosch exists only in the rebuilt form it assumed after it had been destroyed by fire in the early nineteenth century. However, an accurate sketch of it before the fire survives (Fig. 3 — the colonnade was added 1801-12), and all the recent research on the subject suggests that this double-storeyed pleasure house for the governors was actually that built by Governor Jan van Riebeeck, beginning in 1657 and completed in 1663¹⁴. The façade therefore stood throughout the eighteenth century as a pattern — and as an official building (witness the Castle gateways) it would certainly have been built in the Dutch classicist

(reprinted 1688 and 1715). De Keyser published *Architectura Moderna* in Amsterdam, 1631, and Muet, *Regel van de Vijf Ordens der Architecture* in 1663. In addition Sebastiano Serlio's books were available in their French edition (1537, 1540, 1545 &c.), Vignola's in an Amsterdam edition of 1617, and Scamozzi's works reprinted in Holland in 1677.

¹¹ The question of the relationship between classicism and the baroque is a complex one (cf. T. H. Fokker, *Roman Baroque Art*, Oxford 1938). Dutch baroque exteriors of the seventeenth century are generally highly classicist in style, e.g. the work of Philip

Vingboons, Amsterdam townhall (1648-1665) &c.

¹² For illustration of this drawing see van der Meulen, *o.c.*, 85.

¹³ *Ibid.* 86. The domed superstructure is later than this drawing, but earlier than 1710, when it appears in one of de Stade's drawings.

¹⁴ Rustenburg is first mentioned in van Riebeeck's *Journal*, 3 Feb. 1657, when an order is recorded for bricks to be made at Rondebosch for the purpose of building a house. 22 Aug. 1663 records the order for the workmen to hurry on with the completion of both exits of the house. 29 Nov. 1664 (3/478) reference is

style of the mid-seventeenth century. It cannot have been the only classicist building at the Cape to have so survived as a pattern.

Dr. Vernon Forbes has recently discovered in the British Museum a hitherto unknown water-colour of Cape Town painted by John Webber, the careful draughtsman of Captain Cook's third voyage (Plate 17). In this painting, executed in 1780, the house Rosenberg is clearly shown in the right foreground. This house was built on land granted in 1705, and has a classicist central gable, as well as flanking dormers with classicist semicircular pediments. The occurrence of such a house in Cape Town in 1780 is clear evidence that van der Meulen is wrong in his statement that „with the building of the Lutheran Parsonage in 1781 — a new style appears —”¹⁵. But an even earlier record of classicist dormers and gables is known, in Johannes Rach's precise drawings of the architecture of the houses around Greenmarket Square and the Parade in 1762 (Plate 3). Dormers of an identical type appear in Webber's and in Rach's drawings. There is strong reason for thinking that in both cases the houses involved were built before 1710¹⁶. Here, then, it seems, is the

prototype style of architecture at the Cape, which free baroque and rococo replaced for forty or fifty years¹⁷, only to be in turn supplanted by the return of classicism to fashion in the later part of the eighteenth century¹⁸.

Special problems in Cape gables

In the classification used by Dr. van der Meulen, gable type D is subdivided into three categories, D, D1 and D2 (Plates 15, 12 and 14 respectively). I differ from him in thinking that if any subdivision is to be made the plainest gable should not here be the determining one, but rather the full classicist gable, which he calls type D1 (Plate 12). The latter is the complete classicist statement, with side pilasters (often fluted) supporting the central pediment. Sometimes a second set of short pilasters support the scroll mouldings at the outside edges. His type D2 has the short pilasters terminating in flat pedestals, originally meant to carry stucco vases, which only occasionally survive (Plate 14).

There are two further gable types at the Cape. The first is the stepped gable — the earliest type of gable of which very few genuine examples are known; it is now almost extinct. The

made to „the Company's house lying on the High Road at Rondebosch”. 25 Aug. 1671 the house is mentioned by the name Rustenburg; at this time it was used as a summer house for the Dutch Governors. 22 Oct. 1672 the Governor and Councillors visited the house to inspect it. Res. 1 May, 1673: „Whereas the company's villa „Rustenburg”, its gardens, vineyard and orchard, kept up for a long time at the Company's expense, does not with its grapes and vines by far bring in what is necessary for repairs and maintenance, much less any profits, and whereas two of our burghers, who are well to do residents, offer to lease the whole on fair conditions, it was decided to lease it...” 3 May, 1673 „...the pleasure house alone being retained for the Governor's use, and when not so wanted, for the Secunde”. Res. 11 Nov. 1682 records that three Macassar princesses who were hostages were transferred from the Castle to Rustenburg, where each was to have a room allotted to her.

Valentijn's accurate description of the Cape published in *Oud en Nieuw Oost-Indien* (V, 2) Dordrecht 1726, describes Rustenburg in 1705 as possessing „beautiful avenues of oaks and delightful orchards, and a fine double-storeyed house with comfortable apartments”. No record or circumstantial evidence suggests subsequent alteration or rebuilding before 1800. There is, therefore, every reason to suppose that the house illustrated in Fig. 3 is, except for the addition of the portico, and possibly the pilasters, door mouldings and windows, the original van Rie-

bceck dwelling. Its first appearance would seem to have been rather like a plainer version of the Lutheran Parsonage. It is hardly likely that the „dak-kamer” was added at the same time as, or after, the portico, which obscures it. (The unusual pediment of the „dak-kamer” is easily explained as an alteration effected in the plasterwork at the time of the portico addition, in order to remove the original shape, which would have been discordant with the horizontal entablature in front of it). That a house with a „dak-kamer” could have been built in the Cape in the seventeenth century is seen to be quite conceivable when comparison is made with contemporary designs in Holland. For historical research cf. S. V. Wellman, *The history of Rustenburg House*, paper read to the Historical Society of South Africa. 16 Sept. 1940. See also R. Lewcock, *Early Nineteenth century architecture in South Africa*, Cape Town 1963, 82-83.

¹⁵ „The origins of Cape colonial architecture”, *Lantern*, June 1964. — „Die europäische Grundlage . . .”, I, 123 ff.

¹⁶ Dr. Mary Cook has traced the history of Rosenberg and it appears that the house is unlikely to have been built much later than the original grant of 1707. The Rach drawing of Greenmarket Square shows single-storeyed thatch-roofed houses with the classicist dormers, houses which must be substantially those originally built around the square. If the dormers had been subsequently modernised, the style would hardly

other, a plain, triangular, pedimented gable with straight sides (Plate 18), is a type which generally seems to date from the time of the English occupation, but for which an earlier origin may yet be proved.

In conclusion it should be remarked that Dr. van der Meulen refuses to acknowledge that developments in the basic types of gable may have taken place in South Africa. To substantiate this he would have to be able to find prototypes for every major variation of the gable which occurs in South Africa, and there are many of them. Further, he would have to prove a direct connection between the local example and its fellow in Europe. But the very variety of gables themselves demonstrates the futility of making the attempt. Like all ornaments, the Cape gables were meaningful only in the extent of their variety. This is the reason for the endless variations of the themes of the main gables (side gables could more easily conform to type). It is evident that some autochthonous evolution must have taken place¹⁹. What is surprising to most scholars, however, is that (and this was due to the unique conditions of prosperity and isolation

be purely classicist, but baroque or rococo, as it is in the Burgherwachthuis of 1755-61 (Plate 3, centre). Indeed, the house adjoining the latter, afterwards famous as the „Thatched Tavern“, was remodelled with a rococo gable sometime after Rach's drawing was done. In the same way, a later watercolour in the Fehr Collection shows that the dormers of Rosenberg were given rococo side-panels soon after 1780.

¹⁷ The Webber drawing of 1780 clearly shows a colonnade portico on Rust-en-Vreugd (Plate 17 left) of exactly the same form as the surviving portico. Unless the present portico is a later replacement, which seems unlikely in the circumstances, the recently restored façade of Rust-en-Vreugd must be close to its appearance when originally built in 1777. It is a predominantly rococo design; but the Corinthian columns have an academic strictness which suggests a revival of interest in classicism.

¹⁸ The same type of classicism may be recognised through the exaggerations and inaccuracies of the colonists' and Adrian van der Stel's drawings of Vergelegen, as subsequently engraved in 1706 (See *Pictorial history of South Africa*, London, Odhams press, 1938, 118-119). Semicircular gables occur in Holland and the peripheral area of Dutch influence (e.g. gable at Over, Cambridgeshire). The exact form of semicircular pediment (over a straight entablature which projects beyond) appears in a number of Italian pattern books as a design for a door or window head, from the sixteenth to the eighteenth centuries, and was

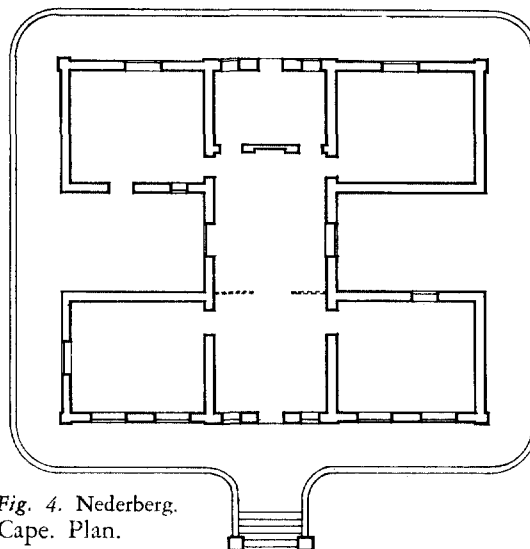

Fig. 4. Nederberg.
Cape. Plan.

at the Cape) they developed to an extraordinary extent (Plate 19).

The origin of building forms

A major characteristic of Cape eighteenth century architecture is that the plan is usually

found, as a gable form, in France. That dormers flanking the central gable were common in this first phase may be seen in E. V. de Stade's drawings of 1710, where Groot Constantia, as well as buildings in central Cape Town, are so depicted (the dormers on Groot Constantia appear in an engraving of 1741 from J. W. Heydt's *Schau-Platz von Afrika*). Dr. Biermann photographed one of the flanking buildings of Koornhoop when it still retained its tiny dormer gables. This is one of the evidences he adduced for thinking that Koornhoop may belong to the first, seventeenth-century, phase of classicism, instead of the second, late eighteenth-century, phase. Other important houses which date from the seventeenth century, and might be suspected to have had a classicist form during most of the eighteenth century were Leeuwenhof (home of Johannes Blesius, the Fiscal during Willem Adrian van der Stel's government, and apparently the house referred to by van der Stel as being „higher, grander and finer“ than Vergelegen), Groot Constantia (1692) and Welgemeend (granted in 1693 to Andries de Man, Vice-Governor).

¹⁹ There is amusing illogicality in the view that craftsmen may be credited with inventiveness if they are working in Europe, while their fellows who have emigrated are regarded solely as copyists.

^{19a} I am grateful to Drs. G. Roosegaarde Bisschop for reminding me to qualify this statement where Groot Constantia is concerned. Governors had resources of timber and the most highly-skilled craftsmen which

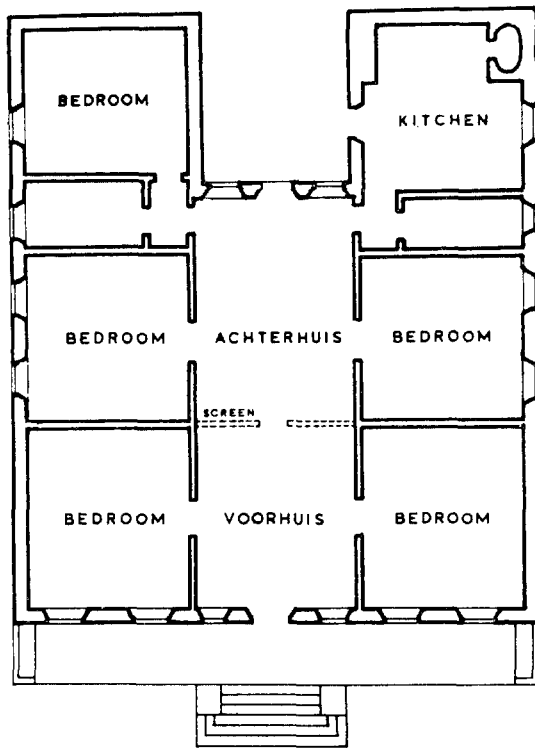

Fig. 5. Plan of a typical Cape Town house.

an almost perfect example of classical symmetry. Everything about the façade, and the plan that lies behind it, is centred on the entrance (Fig. 4). The development of this centralisation in the plan takes the form of a penetration in volume back from the entrance door to the rear wall, and often to a secondary entrance door on the rear façade. The central space projecting backwards at right angles to the façade creates a plan generally called the „transverse” plan, in contrast with a plan whose major development or axis takes place parallel to the long façade of the building (in which case it might or might not have its entrance at the narrow end).

The lighting of the central focal space of a Cape plan depended on its size. If the house was shallow the central room might be lit from the ends only, in which case the plan of the house could be a solid simple form with two

were available to few, if any, others.

²⁰ Even Dr. van der Meulen traces the country gable developments from Cape Town, although sometimes he assumes a shorter time-lag. In addition he asserts „all decorative plasterwork on Cape architecture — primarily that of the gables — is dependent on work

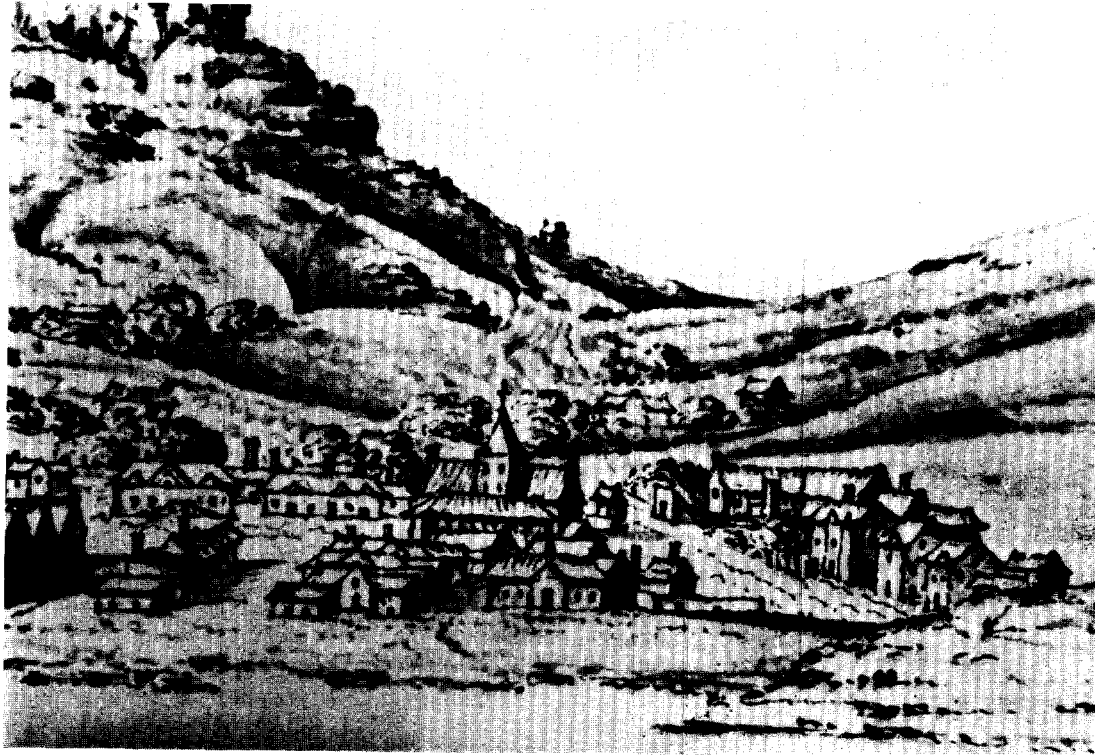
rooms, or rarely three, on either side of the central space and opening from it (typical Cape Town house (Fig. 5), „Alphen”, &c.). More generally, however, end lighting to the main central volume was not considered adequate. In this case some side lighting was introduced, if necessary by separating the side rooms on either side of courtyards, thus producing the characteristic H-shaped plan. In farmhouses this kind of plan had an additional advantage. Where the roof was thatch and needed to be steep in order to shed the rain, a deep compact plan was not possible^{19a}. Wings of the building could be no more than one room thick; hence this limitation produced by the roofing material favoured plans which were either H-shaped or attenuations (or extensions) of it, T-shaped or a shape intermediate between a T and an H. Occasionally, but very rarely, the centralised room was reduced in depth until it was no deeper than the other rooms were wide. In this case, instead of having a house which increased in depth at the centre from the façade, it was possible to develop a house such as later plan of the Swellendam Drostdy in which the additional wings were added at the ends of the plan—generally receding away from the façade if it were placed on the street. The incomplete form of this plan is the L-shaped plan. The entrance was still in the centre, conforming to the earliest classicist prototypes built at the Cape in the seventeenth century. An important point to note here is that the common use of flat roofing was relatively late (early eighteenth century) at the Cape, so that the earliest town houses were roofed in thatch and therefore were based on plans made up of wings only one room thick (see Stade drawings, 1710. Plate 20). It seems fairly clear that the large farmhouses, or estate houses, which began to be built only after the Cape became prosperous in the late seventeenth century, were derived from these early classicist town houses, some of which have grown to considerable proportions after the pattern of government buildings of the „Rustenburg” type. Impressive proof of this may be provided by tracing those developments which can be dated in the eighteenth century, when it will usually be found

of superior quality in Cape Town itself” (*Lantern*, June, 1964, 44).

²¹ „Northern European origins of South African colonial architecture”, *Journal of the society of architectural historians*, May, 1963, XXII2, 51-61.

^{21a} Meerlust (Plate 4) has recently been the subject

RECENT RESEARCH INTO CAPE ARCHITECTURE

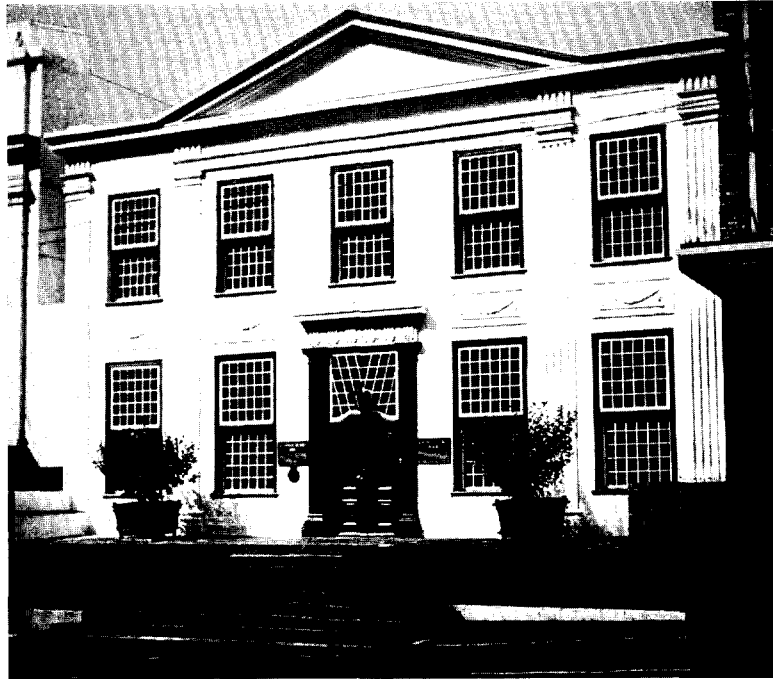

20. Cape Town in 1710. Detail of a drawing by E. V. de Stade.
(Topographical Survey, Delft)

21. Stellenbosch in 1710. Detail of a drawing by E. V. de Stade.
(Topographical Survey, Delft)

RECENT RESEARCH INTO CAPE ARCHITECTURE

22. Koopmans de Wet House, Cape Town.

23. Uitkyk, Cape.

that the appearance of a feature in the towns precedes its appearance in the country by at least five years, and generally more ²⁰.

Dr. van der Meulen has an interesting alternative theory for the derivation of the Cape forms of building, which takes no cognisance of buildings in the town at all. In his view the estate house was derived directly from a northern European type of estate house represented in its most characteristic surviving form in the north-west German provinces of Schleswig-Holstein and Low Saxony. He believes that „The origin of these estate houses lies to a large extent in primitive rural archetypes”, and that the estate house „represents the culminating expression of traditional rural building”. As evidence of the dominance of this form in north-western Europe centuries earlier he cites the classicist architecture of the Carolingian Royal Hall (though he omits to note its resemblance to Roman prototypes in military camp buildings and storehouses in the Roman frontier districts, e.g. in Waltze-Schulze's restorations).

More important from our point of view, Dr. van der Meulen attempts to distinguish between the farmhouse types of Holland and those of the North German provinces. He does this on two grounds. Firstly, „the original (western) Dutch provinces differ from the rest of Northern and Central Europe precisely in that their predominantly urban culture precluded the rise of a landed gentry of any importance to the cultural development of the country. Rural mansions in Holland are the country seats of an urban nobility and as such are not connected with farming activities, in contrast to the great estates of North Germany and Scandinavia, where, as in South Africa, the whole rural complex centres on the manor house and plays an integral part in the cultural tradition of the country” ²¹. Secondly, on the grounds that it is possible to find a predominance of longitudinal plans in the architecture of the rural districts of present-day Holland, while there is a predominance of transverse plans in the rural architecture of northwestern Germany.

More explicitly Dr. van der Meulen derives the Cape farmhouse from a prototype introduced by the wealthy settler Hüsing, who built Meer-

of what is perhaps the most careful restoration of a Cape Dutch house ever undertaken. The architect, Mr. Revel Fox, worked closely with all authorities on South African architecture, excluding only Dr. van der Meulen, who was not in South Africa at that time. The considered opinion of all who studied the house

lust at the end of the seventeenth century. Hüsing is said to have been a shepherd from Hamburg, and Dr. van der Meulen believes that he may have based his design for a farmhouse on the so-called „north Friesland” estate house of the Schleswig-Holstein west coast. In the latter area are found the „Hauberge” which are also transverse plans and which Dr. van der Meulen convincingly demonstrates may have had forms exceedingly close to those of the H-shaped Cape farmhouse at the time of Hüsing's emigration. Dr. van der Meulen believes that the type was adopted and popularised because of the large numbers of German immigrants to the Cape in the early eighteenth century ^{21a}.

The crux of the matter here seems to be the derivation of the transverse H-shaped German plan. In order to simplify the problem let us divide the H-plan into its constituent elements: that is, its transverse entrance hall, and the limiting factor of roof construction which produced wings only one room deep — so that the generous plan must be built by combination of these wings.

While there is precedent for the transverse plan in German architecture of the earliest times, it is important to realise that by the early seventeenth century it was the type of plan most commonly used throughout Europe. To understand why this is so we must remember that the architecture of Europe was dominated at this time by ideas copied from antiquity, stemming from the writings of Vignola and Palladio and their followers in Italy and France. And it is from these sources that seventeenth century transverse planning, with its exact symmetries and its spacious entrance halls running continuously through the buildings, was derived — and not from a northern European rural tradition. This kind of planning dominates the work of Philip Vingboons and his contemporaries; such plans were not only everywhere in evidence in seventeenth and eighteenth century Holland, but were also available in many printed sources.

The attempt to follow this planning precedent using roof constructions enabling only a limited roof span to be achieved would naturally tend to produce T-shaped and H-shaped plans. Dr. van der Meulen gives many examples of transverse

while the walls were stripped and the roof removed is that the whole of the front part of the H-plan was added at one time (in 1776, both the gable and the front door escutcheon are dated) to a smaller house, now forming the back of the H, which was an asymmetrical T-shape.

plans with central gable entrances in other parts of Germany besides the area of the „Hauberge”, but states, „Contrary to this strong general north European tradition the basic building form disappears in Holland during the 50 years before Jan van Riebeeck's departure for the Cape”²². This, however, is not true; transverse, single-storeyed, central gabled houses continued to be built in Holland in small numbers until the nineteenth century; there are even two examples surviving in the Middenlaan in Amsterdam^{22a}.

To sum up, then, there is nothing in the Cape plan form that could not have been derived from Holland. It is not surprising, however, that apparent prototypes for Cape planning may be found in other areas of Europe.

Dr. van der Meulen's thesis that the rural forms of northwestern Germany were transferred as they stood to become the rural forms of South Africa in the eighteenth century is called into question by the considerable evidence that the rural forms of the Cape were transplanted town-building forms. The plan of Cape Town in c. 1683, which is preserved at the Royal Archives in the Hague, shows that the town buildings were generally of the transverse type, with their long sides parallel to the road. Settlers in the town had been given relatively wide plots, part of which was meant to be used for agriculture. In order to take up as little room on the site as possible the houses were, therefore, placed with their long sides against the street. The classicist principal of symmetry resulted in the central placing of the entrances, and generally in central gables or small classicist dormers above the doors. This procedure was also common in towns in the Netherlands, and (as Dr. van der Meulen points out) in towns in Germany as well²³. These houses built parallel to the street with symmetrical façades and central gables may be seen in drawings executed at the Cape by Stade in 1710 (Plate 21). The persistence of this formal type at the Cape from the seventeenth into the eighteenth centuries and its transference from the town house to the estate house in the country

is hardly surprising; nor, once the type had become well established at the Cape, is there any need to postulate a direct German prototype, nor even a direct Dutch one, for the adoption of the same form in storehouses and barns.

The resemblances between the eighteenth century Cape farmhouses and those of northwestern Germany are striking; these resemblances are certainly not coincidental, but we are forced to conclude that the links between them are indirect rather than direct.

Attributions to individual architects and builders

Since the revival of interest in Cape Dutch architecture, the outstanding buildings have all been attributed, at various times, to one or other of the few designers whose names have come down to us — notably Louis Michel Thibault, Anton Anreith, Johann Graaf, Hermann Schutte and George Kuchler. Dr. van der Meulen has performed a very useful service by reversing many of the usual attributions, in particular crediting Anton Anreith with the design of the whole of Groot Constantia (Plate 15), and of Stellenberg, as well as the Paarl Parsonage and the Lutheran Parsonage in Cape Town. Even more striking are his attributions to Anreith of the double-storeyed classicist farmhouses Uitkyk (Plate 23) and Vredenhof, as well as the town house for the Koopmans de Wet family in Strand Street, Cape Town (Plate 22), hitherto always credited to Thibault^{23a}. His work has at least served to point out how arbitrary were the earlier attributions.

That authorship could be in dispute between a graduate of the Royal Academy of France and a carpenter-sculptor from a provincial German town is due to the widespread extent of neo-classicism in Europe in the third quarter of the eighteenth century; in fact these buildings could equally be the work of Hollanders. Until we have more accurate and precise information than we at present possess, all that can be concluded is that such conjectural attributions are best avoided.

²² *Lantern*, June, 1964, 44.

^{22a} Another contradiction of Dr. van der Meulen's statement that „[transverse plans with central gable entrances] disappear in Holland during the 50 years before Jan van Riebeeck's departure for the Cape (i.e. 1652)” is to be found in the persistent appearance of this form in Dutch houses in England in the second half of the seventeenth century, e.g. School Farm, Ash, Kent, dated 1691, Swan and Salmon, Little Stukely, Hunts., (1676), Shire Hall, Woodbridge, Suffolk, etc. In case the reader

may doubt that these buildings are essentially Dutch in character, let me quote M. W. Barley's authoritative *The English Farmhouse and Cottage* (London 1961; 200 and 190): „[By 1680] the fashion [for gabled architecture], started no doubt by members of the Dutch communities in towns like Yarmouth, had spread throughout East Anglia and beyond”. „The one thing that is clear is that Kentish examples belong to the years after 1660, not before. Dutch immigrants had been received in Kent a generation and more earlier,

Moreover, the attempts now being made to trace stylistic developments in the colony from one man, architect or trained master-builder though he be, take no account of the essential cultural homogeneity of large areas of northern Europe in the seventeenth and eighteenth centuries. In consequence, Dr. van der Meulen's conclusions on the dominating influence of Anreith must be regarded with some caution. This is especially true in view of the relationship which we know from historical documents to have existed between the colony's leading architect, Louis Thibault (who held high government posts in charge of official building under four successive regimes) and Anton Anreith. The latter was regarded purely as a sculptor by Thibault; „Anreith”, Thibault wrote, „as gifted a sculptor as he is a great master of likeness, a good mathematician, and a man with a reputation for honourable conduct...”. Again, General Janssens refers to „his profession as a private individual, that is, the execution of his sculptor's art of embellishments for Town and Government Buildings”²⁴. Neither makes any mention of Anreith as an architect in these documents, as they would surely have done if he was much known in Cape Town in that capacity, for the former was writing a request on his behalf, and the latter justifying a special favour.

At the same time it is quite possible that the direct influence of Thibault on the private architecture of the colony has been overestimated, in spite of his official position and his known authorship of Papenboom and the Goede Hoop Lodge. His was certainly a highly personal style in all his authenticated buildings, a special kind of French mannerist neoclassicism favoured in Paris at the time he was trained' and there is not much sign of it in the farmhouses attributed to him, nor in the Koopmans de Wet house (Plate 22). (The latter bears some resemblance to Dutch classicism of the Mauritshuis type, although itself entirely a product of late eighteenth century neo-classicism²⁵). The only possible exception to the above statement is Uitkyk (Plate 23), which has the same kind of curious

proportioning of wall to window in the upper story as is found in Thibault's watercolour elevation of his design for the Graaff Reinets Drosty — perhaps the former was also intended to have ornamental plaster swags to balance the top of the façades²⁶.

The links with Europe

It is generally assumed that a considerable time lag separates developments in Europe from those in the colonies. I have already mentioned that this is not so in many cases. Dr. van der Meulen goes further in saying that „it is not possible to postulate a time-lag between European prototypes and colonial manifestation of more than one generation as a matter of course”²⁷. In other words, the stylistic links with Europe were always strongly maintained — sometimes the time-lag is measurable in months rather than years.

Nevertheless, the existence of a „separate stream” of conservatism influencing architectural character at the Cape in the eighteenth century is at least arguable. It is unwise to accept unreservedly Dr. van der Meulen's view that „the theory of autochthonous evolution, based on differences of material, climate, [&c.], . . . overrates the creative capacity of a limited colonial community”²⁷ until considerably more is known, not only about Cape eighteenth century architecture, but, perhaps even more important, about the similarities and interrelationships between developments at the Cape and those in other colonies.

Conclusion

In spite of all that has been done, our appreciation of Cape eighteenth century architecture is still hampered by a most extraordinary lack of accurate information. Further speculation on sources or development is largely futile until a prolonged, methodical examination has been undertaken of all the available documents, title deeds, paintings and measurements. It is a field in which only the topsoil has so far been disturbed.

but no buildings in their style were put up before foreign materials began to be available”.

²³ „Europäische Grundlage”, Figs. 524-565. For Dutch examples see J. Blaeu, *De Stad Vere*, 1648, etc.

^{23a} *Lantern*, June, 1964, 48.

²⁴ For both quotations refer to de Bosdari, *Anton Anreith*, Cape Town 1954, 46-47.

²⁵ Cf. C. S. Grobbelaar, „Skakels tussen Kaapse

huise en Huis van Oranje”, *Die Burger*, 8 Feb. 1964.

²⁶ The wine cellar at Groot Constantia has a similar solution to the problem, which may be a point in evidence that Thibault had some connection with its present design.

²⁷ *Journal of society of architectural historians*, *op. cit.*

TER GEDAGTENISSE VAN

DOOR

W. G. F. C. RISSINK

„Aan degene, so die haar sullen komen af te leggen als die haar ten grave sullen brengen, elk een zilvere piring van vijf en twintig realen swaerte”¹. Aldus luidt een van de beschikkingen in een testament, dat in 1734 te Batavia notarieel werd opgemaakt². Het bord — van het aangegeven gewicht (\pm 684 gram) — bleef bewaard, en aan de onderkant leest men, rondgaande, in sierlijk gegraveerde letters: „Ter Gedagtenisse Van Jacobus Canter Visscher B^eDienaar des Goddelijken Woords in de Portugeese Gemeinte tot Bat^a Overleden op 28 Xber 1735 Oud 43 Jaren En 18 dag”³.

Vanwaar nu dit gebruik, daarginds, om te trachten door schenking van een zilveren blad met inscriptie bij vrienden en verzorgers de gedachte aan zijn of haar aardse bestaan levend te houden?

Het is niet waarschijnlijk, dat een dergelijke gewoonte als geestelijke uitrusting met zovele andere eigentijdse gebruiken en opvattingen werd medegenomen. Want er zijn geen aanwijzingen, dat schenkingen als deze in ons land waren ingeburgerd. De notariële akten zwijgen — voor zover wij weten — over posthume giften in deze vorm toebedacht, en onder de grote hoeveelheid zilverwerk uit de 17de en in het bijzonder uit de 18de eeuw zal men tevergeefs zoeken naar een gedachtenisbord zoals het onze. Een enkele schaal met inscriptie in de zilververzameling van het Rijksmuseum duidt eerder op onbekendheid met dergelijke geschenken⁴. Het gebruik moet dus in een overzeese vestiging,

zo goed als zeker te Batavia, zijn opgekomen om vervolgens in de eerste helft van de 18de eeuw — men mag zeggen algemeen — te worden aangevaard.

Bewijs hiervoor — zij het ook a contrario — laat zich nog in het volgende vinden.

De goeude burger van ons land trachtte destijds de herinnering aan zijn of haar persoon ook buiten de kring van nabestaanden te laten voortleven door de laatste woonstee op aard met een fraai bewerkte steen te laten afdekken, in-dachtig aan het woord van Josua: „Siet dese steen sal ons tot een getuigenisse syn”. Een getuigenis, dat onze burger van weleer deed bevestigen door inbeitelung van een bijbeltekst of van een puntig grafschrift in rijm, vaak van eigen makelij. Wie het wat hogerop zocht liet bovendien tegen de kerkmuur een wapenbord ophangen of zorgde voor aanbrenging van een „konstige” epitaaf.

Daarnaast schonk men bij wilsbeschikking als blijvende „roerende monumenten” allerlei voorwerpen ter aankleding van het godshuis, dan wel ten gebruike voor de eredienst, zoals koperen kronen, avondmaalzilver, doopvonten en dergelijke, met vermelding van de namen van de gevers en verdere data. Tenslotte werden vrienden bedacht met overlijdens- of gedenkpenningen, doch dit was zeker geen algemeen gebruik⁵.

Deze korte opsomming wil slechts in grove trekken aangeven op welke wijze gedurende de 17de en 18de eeuw in de blijvende nazorg van

¹ Piring is het Maleise woord voor tafelbord. In dit geval moet hieronder worden verstaan schenkblad of dienbord. Volgens Van Dale is een schenkbord (dienblad) een blad, waarop ingeschonken dranken worden opgediend; in Zuid-Nederland een houten presenteerblad.

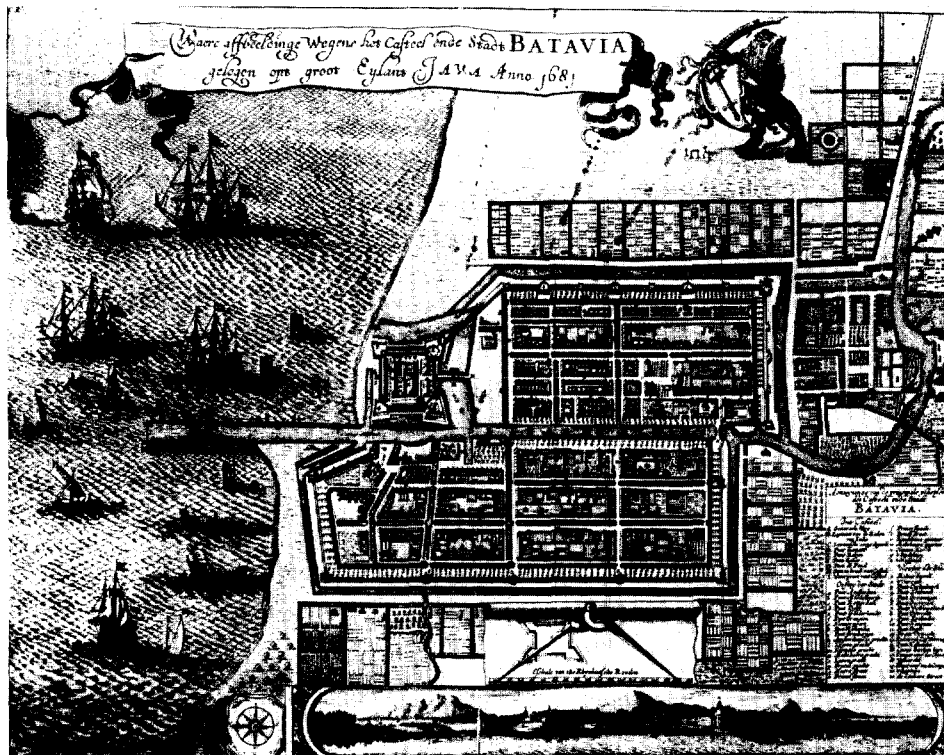
² Met Batavia wordt in dit artikel bedoeld de oude stad van deze naam, in oppervlakte slechts een klein deel uitmakende van het huidige Djakarta.

³ F. de Haan, „Mijne schenkpiring”, *Tijdschr. Bat. Gen.*, 1918, met afb.

⁴ *Catalogus van Goud- en Zilverwerken*, Rijksmuseum Amsterdam 1952 nr. 217. In een particuliere collectie werd een zilveren blaker met snuiter aan-

getroffen, voorzien van een inscriptie: „Gedachtenis aan . . .”; dit behoeft nog niet te duiden op een posthuum geschenk.

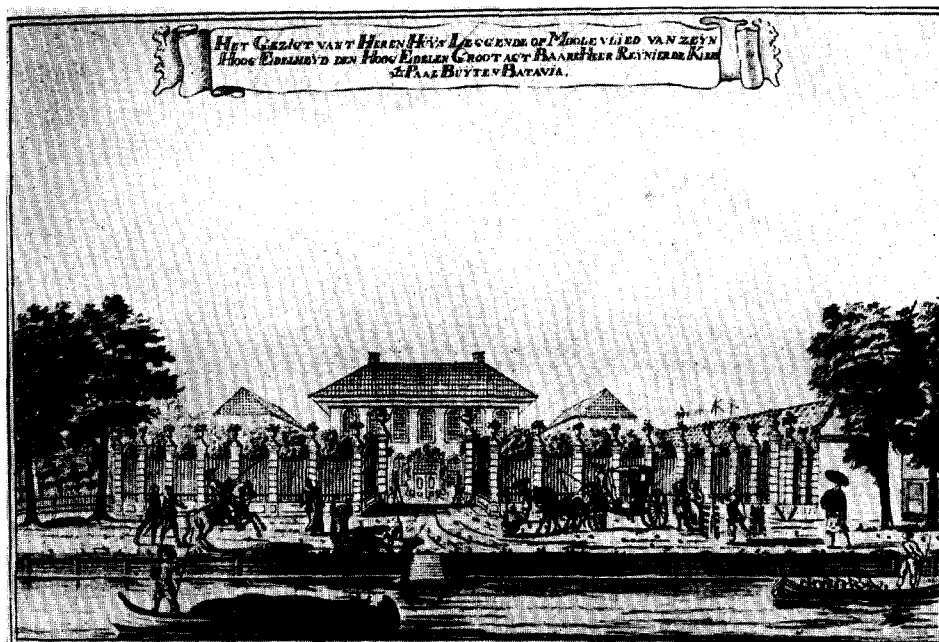
⁵ Zelfs een gegoten zilveren penning op de moord van de gebroeders De Witt in 1672 werd vijf jaren later geschonken ter gedachtenis van een overleden „huysvrouwe”, met een inscriptie gelijkkluidend aan die op Bataviase gedenkbladen (nr. 724, *veilingcat. firma Jac. Schulman nr. 239*, thans in Koninklijk Kabinet van Gesneden Stenen, Munten en Penningen). Verder werden lepels, voorzien van een inscriptie weggeschonken, zoals die ter gedachtenis aan een echtpaar Van der Does - van Nassou (nr. 1454, *veilingcat. firma Paul Brandt april/mei 1965*).

Afb. 1. Plattegrond van Batavia in 1681, die de ommuurde stad volgroeid weergeeft en waarop zich de bebouwing buiten de wallen reeds duidelijk aftekent. Het kasteel nog dicht aan zee; een eeuw later door aanslibbing enige honderden meters van de kustlijn.

Afb. 2. Tekening van Joh. Rach van de Tygers Gracht, de Herengracht van Batavia, ± 1770.

Afb. 3. Landhuis van Reynier de Klerk naar de tekening van Joh. Rach.

Afb. 4. Landhuis van Reynier de Klerk als Landsarchief in de twintiger jaren van deze eeuw. Tijdens het Nederlands-Indische bewind waren hier de archiefstukken van de V.O.C. en die uit de 19de eeuw ondergebracht.

het aardse bestaan werd voorzien. Gezwegen van de posthume zorg voor de medemens door het betrachten van daden van barmhartigheid en van die getuigend van gemeenschapszin, waarmede van oudsher de minder goedbedeelden en de samenleving als geheel werden bedacht.

In de overzeese vestigingen werden al deze in het vaderland bestaande gebruiken en gewoonten getrouwelijk nagevolgd. Het zou te ver voeren om een overzicht te geven van de tastbare bewijzen daarvan. Voor ons doel is het voldoende te wijzen op de fraaie grafzerken, eveneens met of zonder ingebeitelde bijbeltekst of rijmdicht, als even zovele stille getuigen van onze vestigingen op de eilanden rond de evenaar, op Ceylon, aan de kusten en tot ver in het binnenland van India, op Formosa, Malakka en aan de Kaap. Op de wapenborden, opgehangen in de Hollandse kerken in die contreien gebouwd, waarvan nog enige overeind staan en in gebruik zijn. Op een fraaie epitaaf in de Wolvendaalsche Kerk te Colombo. Op de koperen kronen, de doopvonten en het avondmaalzilver, die aan deze godshuizen werden vermaakt. Tot besluit op de penningen, die ook daarginds „ter gedachtenisse” werden uitgereikt.

Van dit alles is voldoende bewaard gebleven ten bewijze, dat bij het betrachten van deze nazorg het vaderlandse patroon tot voorbeeld strekte. Met inbegrip van wat — nuchter bekeken — door ijdelheid kan zijn ingegeven, maar waaraan wij zovele belangwekkende en fraaie zaken te danken hebben. Enige afbeeldingen kunnen dit borduren op een vertrouwd stramien verduidelijken (afb. 5, 6 en 7). Bij het bezien van deze herinneringen aan een overzees verleden, zullen aan het kennend oog de typerende verschillen in opvatting en uitvoering, hier en ginder, niet kunnen ontgaan.

Temidden van deze navolging is de „gedachtenis-piering” een vreemde eend in de bijt, zonder aanwijsbare oorsprong in het land van herkomst van de schenkers. Zodat dit bord a fortiori moet worden gezien als een overzees inzetsel in het nageleefde patroon.

Daarmede is nog geen antwoord gegeven op de in aanvang gestelde vraag: vanwaar dit gebruik? Is dit gebruik te Batavia, na Ambon de oudste en steeds de belangrijkste vestiging overzee, opgekomen? En van daar uit ook elders ingeburgerd?

Dr. F. de Haan, kenner bij uitstek van de koloniale gebruiken en van de koloniale boedelbeschrijving, geeft ons omtrent de oorsprong en het ontstaan daarvan geen aanwijzing. Hij laat ons hierover in zijn standaardwerk *Oud-Batavia* in het ongewisse, constateert alleen, dat ter herinnering of beloning van hun moeite de dragers bij begrafenissen een geschenk kregen, een zilveren tabaksdoos met opschrift, een lepel en vork, dan wel . . . een gedachtenispiring⁶. „Bovendien — zo gaat de schrijver verder — reikte men „gedachtenispenningen” uit van zilver en zelfs van goud aan degenen die eene begrafenis bijwoonden. Van Outhoorn bijvb. liet er 95 maken, uitsluitend van goud. In het laatst der 17e en begin der 18e eeuw zijn er geweldig veel zulke penningen vervaardigd; men vindt er zelfs gouden vermeld ter gedachtenis van de meest obscure personen. Later zijn deze voorwerpen versmolten geworden, omdat zij voor niets waren te gebruiken, terwijl de gedachtenispiringen in de huishouding konden worden gebezigd als „schenkpiring” en dus nogal eens bewaard bleven”.

Men zou kunnen toegeven, dat de uitkomst deze veronderstellingen wettigt. Van de aan begrafenisgasten uitgereikte penningen zijn er maar een vijftiental bewaard gebleven, waarvan zeven betrekking hebben op een gouverneur-generaal. Onder de overige acht zijn er geen ten faveure van een obscuur persoon, tenzij die in goud van Daniël Six daarbij moet worden gerekend⁷. Evenmin bleven er van die ter gedachtenis van gouverneur-generaal Van Outhoorn bewaard, zilveren noch gouden. Ingevolge diens testament moesten van de 95 dertien stuks naar patria worden opgezonden, en deze zullen hier te lande, evenals de daarginds uitgereikte, wel hun tol in goud aan het vuur hebben betaald. Door het lichte gewicht zullen de zilveren nauwelijks voor de smeltkroes in aanmerking zijn gekomen, hoogstens als ruilobject zijn verhandeld, nadat de penningen in onverschillige handen waren verzeild en ze tenslotte wegraakten. De gouden — gemakkelijk naar gewicht op courant geld te waarderen — zullen inderdaad spoedig aan het vuur zijn toevertrouwd, zodra de herinnering aan hem of haar was vervluchtigd. Daarbij komt, dat de gedachtenispenningen de betrokkene niet in effigie kunnen hebben verbeeld, want er was geen reguliere muntslag en

⁶ F. de Haan, *Oud-Batavia*, Batavia 1922, I, 532. en II, 162.

⁷ *Jb. Kon. Gen. v. Munt- en Penningk.*, 18 (1931), 66.

duis ook geen stempelsnijder beschikbaar, terwijl bekwame portretgraveurs eveneens ontbraken⁸. Een gietpenning op de dood van Camphuys zal — zo veronderstelt De Haan — door hemzelf zijn ontworpen (afb. 7).

Verder is er nog een tabaks- of snuifdoos bewaard gebleven, althans tot voor de oorlog (afb. 9). Zo ook een zilveren sirih-does met aan de onderzijde de gebruikelijke inscriptie, en evenzo een paar lepels in het museum te Djakarta. Door dagelijks gebruik en verlies zijn in natura maar enkele van deze gebruiksvoorwerpen met inscriptie bekend. Het blijft trouwens een open vraag of dergelijke zaken wel op grote schaal werden weggeschonken, hoewel van meer affectie getuigend dan het geven van een schenking, een voorwerp tot ieders dienst bereid en voor velerlei gebruik geschikt, doch dat voor de begiftigde persoonlijk van weinig nut kan zijn geweest.

Ook in dit licht bezien, blijft ons zilveren blad, in de loop van de eerste helft van de 18de eeuw bij honderden weggeschonken, een vogel van ongewone verschijning. Thans — niettegenstaande de gesignaleerde bruikbaarheid in het huishouden — een rara avis met een boeiend en onthullend verleden. Boeiend door de mens en zijn bedrijf op de achtergrond, mensen van alle leeftijden en uit alle lagen van de kleine samenleving overzee, minstens acht maanden zeilens vanuit patria. Onthullend door wat, in samenhang met andere zaken van deze piringen kan worden afgelezen. Voor De Haan dan ook dankbare aanleiding om de figuur van Dominee Canter Visscher, schrijver van *Mallabaarse Brieven*, van achter „zijn” piring in het volle licht te plaatsen⁹.

Terugkerend naar het punt van uitgang, is het voor het ogenblik niet mogelijk omtrent het ontstaan, ver van huis, van het gebruik een geheel sluitende verklaring te geven. Uit de beschikbare gegevens valt echter wel zoveel af te leiden, dat de werkelijkheid dicht zal kunnen worden benaderd. Hiertoe kan een korte aan-

duiding van hoe, en de omstandigheden waaronder destijds daarginds, d.i. te Batavia, werd gewoond en geleefd niet kunnen worden gemist.

Batavia was onder het bewind van de V.O.C. als „rendez-vous” niet alleen de nervus rerum van de geheel op de commercie gerichte activiteiten van dit zo machtige lichaam, maar evenzeer het middelpunt, de metropool van waar uit het gehele leven en bewegen binnen de arbeidsfeer van de Compagnie, van de Kaap tot in Japan, werd geleid en verordonneerd. Uitgelegd en opgebouwd naar het voorbeeld van een Hollandse versterkte stad, met rechtstandig op elkaar gegraven grachten, een centraal plein waaraan kerk en stadhuis zijn gelegen, en maar enkele straten, het geheel ommuurd en door water omspoeld, was deze vestiging met haar „Casteel” aan de monding van de „Groote Revier”, als zetel van de Hooge Regeering, in een dertigtal jaren uit niets opgerezen¹⁰. Want naar onze begrippen was, wat werd genoemd het „Coninckrijck Iaccatra”, weinig meer dan een leeg land, dat zonder eigen gerij voor de commercie van geen belang kon zijn. Tot in de tweede helft van de 17de eeuw was de stad voor verbinding met de buitenwereld dan ook op de zee aangevoerd. De „Ommelanden” waren, vooral wat de veiligheid betreft, nog terra incognita, zodat het materiaal voor de opbouw voor een belangrijk deel van buiten moest worden aangevoerd en veel daarvan als ballast vanuit het lieve vaderland. Omstreeks 1660 was de vestiging volgroeid en ook bestuurlijk, tot in onderdelen, op vertrouwde grondslagen geordend (afb. 1).

Het was toen nog een kleine, in zich zelf besloten gemeenschap. In het laatste kwart van de eeuw verandert het beeld; men gaat zijn vertier buiten de stad zoeken, en de karos, tot voordien niet anders dan een ornament voor het op het kasteel zetelend gezag, krijgt haar daadwerkelijke bestemming voor het vervoer naar de allens buiten de wallen verrezen landhuizen¹¹.

Om de kleine kern van compagnies-dienaren en van vrije burgers (vrijlieden, de „zelfstan-

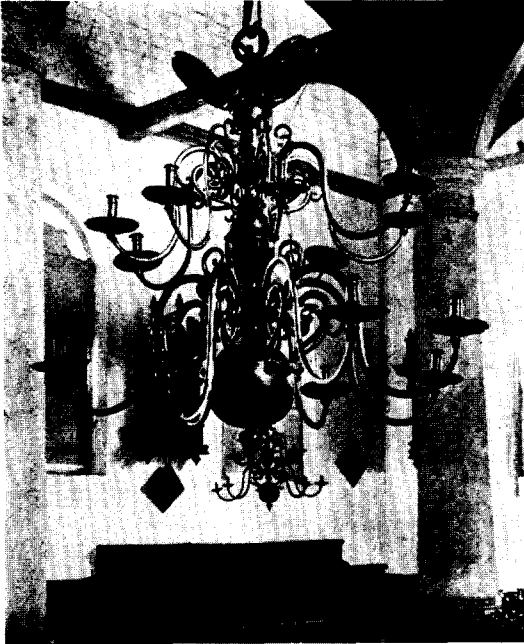
⁸ De portretpenningen van de gouverneurs-generaal Van Imhoff, Mossel en Van der Parra werden in Nederland door J. G. Holtzhey vervaardigd; deze hebben geen betrekking op het overlijden van deze landvoogden.

⁹ Zie n. 3.

¹⁰ De uitleg van de stad Batavia — het kasteel weggedacht — vertoont in grote trekken overeenkomst met de plattegrond van Delft. Batavia had echter, be-

halve een buitengracht voor de verdediging naar buiten, ook een binnengracht gericht op mogelijke ongeregeligheden in de stad.

¹¹ *Oud-Batavia*, I, § 315 en 807-808; II, § 1297 e.v. Voor de karos als ornament, zie de daarbij behorende platenatlas afb. L3, en als voertuig verschillende prenten in: J. L. de Loos-Haaxman, *Johannes Rach en zijn werk*, Batavia 1928, w.o. afb. 3 en 4 bij dit artikel.

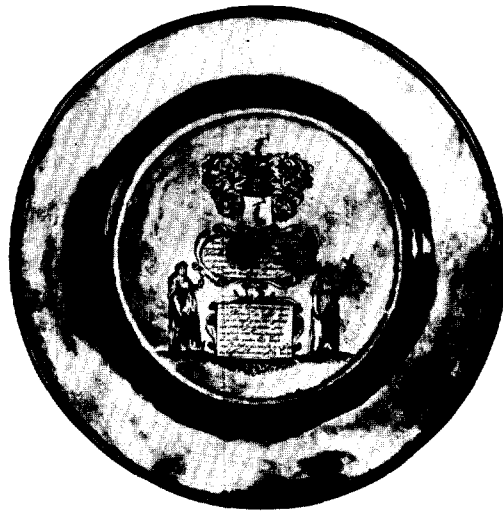
Afb. 5. Portugese Buitenkerk te Batavia. De kaarskronen zijn in India naar toegezonden tekeningen vervaardigd. Reflectoren met het wapen van Batavia. Tegen de wanden de vertrouwde wapenborden. Binnenluiken weren het scherpe zonlicht.

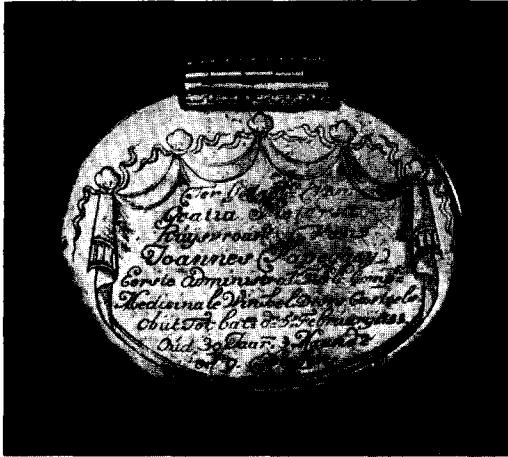
Afb. 6. Grafsteen van z.g. kuststeen; op de kust van Coromandel (India) had de V.O.C. een steenhouwerij. Randversieringen typisch Indisch. Deze grafzerk lag in de later afgebroken Hollandse Kerk te Batavia.

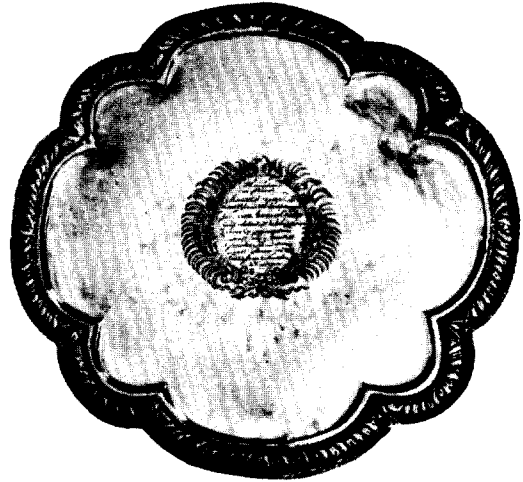
Afb. 7. Gegoten zilveren gedachtenispenning van de gouverneur-generaal Joannes Camphuys, † 1695. Wellicht door hemzelf ontworpen. Het rijmdicht is gelijk aan dat op de hiernaast afgebeelde gedachtenispiring.

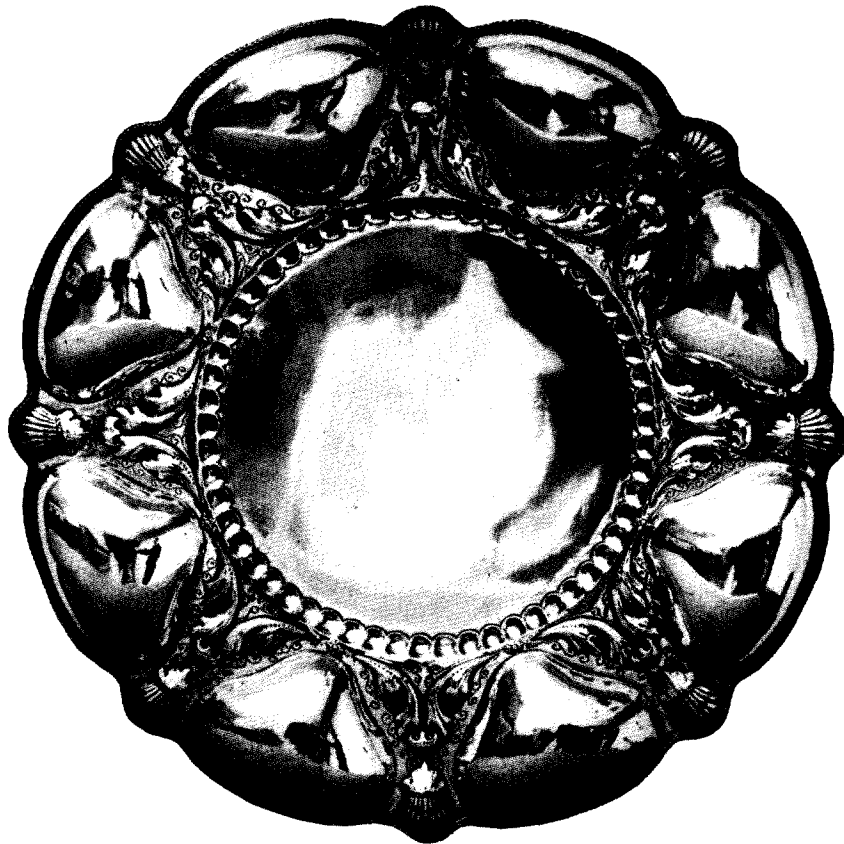
Afb. 8. Zilveren schotel van het avondmaal-zilver, in 1695 door oud-gouverneur-generaal Camphuys „Ter Gedagtenisse” vermaakt aan de toen nog onvoltooide Portugese Buitenkerk. Wapen en helmteken vertonen een arm met zilverersmidshamer als herinnering aan het beroep, dat hij in zijn vaderland uitoefende.

Afb. 9. Zilveren tabaks- of snuifdoos met inscriptie ter gedachtenis van „Gratia Pietersz, Huijsvrouw van Joannes Papegacij, Eerste administrat' v d E. Comp' Medicinale Winkel deses Casteels”, † 1733. (Museum Djakarta)

Afb. 10. Zilveren gedachtenispiring van Elisabeth Opdenakker, Weduwe van Joan Crudop, „Raad Ordinair van Nederlands India”, † 1734. Zilverkeur met wapen van Batavia en keur met initialen S.W. (Salomon Wiers?).

Afb. 11. Zilveren schenkblad zonder inscriptie. (Part. bezit)

digen" van toen), groepeerde zich intra muros een conglomeratie van landaarden, hoofdzakelijk bestaande uit Chinezen en slaven van diverse pluimage voor het verrichten van huisarbeid en handenarbeid in de stad. Waaronder geen bewoners van Java, daar deze niet als slaven mochten worden gehouden en buiten de poorten moesten wonen. De Chinezen „bewoonden overal in de stad de beste plaatsen", zo schrijft Valentijn omstreeks 1700¹². Deze mengeling van menselijk beweeg kreeg op den duur gestalte in een eigendommelijke bevolking, de „orang betawi", met als voertaal een maleis doorspekt met Portugese en andere inzetsels.

Enkele cijfers van de demografische opbouw kunnen het beeld verduidelijken. Geheel betrouwbare zijn uit de voorhanden cijfers niet te destilleren; De Haan meent het totaal van de bevolking tijdens Batavia's bloeitijd (1700-1730) te mogen schatten op 20 000 in de stad, waarvan misschien de helft Chinezen, en op 10 à 15 000 in de voorsteden¹³. De kern van vaste stadsbewoners, bestaande uit de compagnies-dienaren en de vrije burgers met hunne gezinnen — dus ongetrouwd en bezetting van het kasteel en doortrekkenden, zoals het zee- en soldatenvolk — kan op grond van andere gegevens op nauwelijks vijftieng honderd worden gesteld¹⁴. Uiteraard waren de mannen tegenover de vrouwen in de meerderheid, maar in minderheid tegenover het aantal kinderen uit de gesloten huwelijken, waarvan vele gemengde.

Exacte cijfers omtrent de sterfte kunnen evenmin worden gegeven. Deze was door de steeds slechter wordende gezondheidstoestand, als gevolg van het dichtslibben van de afwatering naar zee, tenslotte zo groot, dat Daendels in zijn instructie last kreeg voorstellen in te dienen voor de verplaatsing van de stad. De Haan verhaalt van een gezelschap van dertien personen, aanzittende aan een maaltijd in juni 1775 bij het vertrek van een hunner naar Japan. Bij terugkomst,

begin januari 1777, moest deze vernemen, dat tijdens zijn afwezigheid elf waren overleden. Deze disgenoten zullen allen een zekere positie hebben bekleed en waren geen nieuwelingen, wier levenskansen de slechtste waren¹⁵.

In deze kleine overzeese gemeenschap moet zonder twijfel — meer dan in het eigen land — het verlangen zijn opgekomen om aan vrienden en verzorgers een posthuum blijf van erkentelijkheid en ter gedachtenis te geven. Immers, ver van maag en bloed was de landgenoot destijds voor hulpbetoon aangewezen op vrienden en burens, zelfs op vreemden. Zo ook voor de bijstand, die in het land van herkomst door nabestaanden zou zijn verleend¹⁶. Waar bovendien de middelen niet ontbraken, lag het in de rede om de allerlaatste diensten te waarderen door het geven van een blijvend geschenk, dat tevens de herinnering aan een vaak kortstondig leven zou kunnen vasthouden.

Nu is het opmerkelijk, dat de oudste bewijzen, die daarvan bewaard zijn gebleven of waarvan het bestaan uit geschreven en gedrukte bronnen kan worden afgeleid, de eerder vermelde overlijdens- of gedenkpenningen zijn. Deze dateren hoofdzakelijk uit de 17de eeuw. In de loop van de volgende eeuw geraakte de uitreiking daarvan blijkbaar in onbruik; slechts een drietal op het overlijden van (oud)landvoogden zijn bewaard gebleven, namelijk van Zwaardcroon (1728), Van Cloon (1735) en Mossel (1761), terwijl verder twee penningen uit 1705 en 1708 alleen uit afbeeldingen bekend zijn¹⁷. Het in onbruik geraken, om welke redenen dan ook, gaat gepaard met het ten tonele verschijnen van de „gedagtenis-piering", de vroegst bekende van klein formaat, zodat het vermoeden is geuit, dat deze bordjes met inscriptie „meer het karakter droegen van gedenkpenningen en daarom als voorlooper van de gedenkbladen moeten worden beschouwd" ¹⁸.

De bewuste borden van geringe grootte, een

¹² *Oud-Batavia*, I, § 914; ook de schrijver-tekenaar Nieuwhof laat zich in deze geest uit.

¹³ *Oud-Batavia*, II, § 1537.

¹⁴ Nauwkeurige cijfers bij T. Volker, *Porcelain and the Dutch East India Company*, Leiden 1954, 14 n. 13; op een totaal van 2298 in 1682: 774 mannen, 592 vrouwen, 265 kinderen boven 14 jaar en 667 beneden deze leeftijd. In genoemd jaar zouden van het totaal 978 zijn gestorven. De totale bevolking, met inbegrip van die van de voorsteden, bedroeg volgens deze opgave 28 653, hetgeen niet zoveel afwijkt van de getallen door De Haan genoemd.

¹⁵ *Oud-Batavia*, II, § 1534.

¹⁶ Dit kan blijken uit een mededeling, dat na het

overlijden van de ouderling Johs Goon, besloten werd voor de aflegging aan te wijzen de Opperchirurgijn Laur. Klynnood en de Burger Adam Kok (*Ind. Navorscher*, 15 (1934-'35)).

¹⁷ *Tijdschr. Kon. Gen. v. Munt- en Penningk.* 1 (1914), 159. De twee penningen uit 1705 en 1708 zijn afgebeeld bij François Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*. Zie verder *Jb. Kon. Gen. v. Munt- en Penningk.* 4 (1917), 113-117.

¹⁸ Toelichting bij „Voorlopige lijst van zilveren gedenkbladen van de Compagniestijd" van de hand van J. de Groot, opgenomen in *Cat. Historische Tent. 300-j. bestaan van Batavia*, in het Museum v. h. Bat. Genootschap, 1919, 72-73.

negental waaronder een gouden, bevinden zich in het museum te Djakarta en het is dus niet mogelijk om deze veronderstelling op juistheid te toetsen. Het geuite vermoeden wint aan waarschijnlijkheid, waar de grotere eerst tegen het einde van de 17de eeuw worden weggeschonken. Zoals de schalen, die in 1695 door gouverneur-generaal Camphuys ter gedachtenis aan de Portugese Buitenkerk te Batavia werden vermaakt (afb. 8).

Gedurende de eerste decennia van de volgende eeuw zien wij deze zilveren gedenkbladen snel in aantal toenemen. Voor de oorlog waren er in totaal 81 bekend, waarvan 72 uit de 18de eeuw¹⁹. Deze hebben allen betrekking op verschillende personen. Na de oorlog zijn er nog een dertiental opgedoken, maar van het totaal aantal bladen (94) bevinden er zich slechts 24 in Nederland en elders in Europa, in museaal (vier) of particulier bezit. Nog pas enige maanden geleden werden op een kunstveiling te Amsterdam een viertal verkocht, waarvan er drie over de grenzen verdwenen.

Uit de in aanvang geciteerde wilsbeschikking van 1734 blijkt reeds, dat een gedachtenispiring in meerdere exemplaren werd weggeschonken. Men mag daarom stellen, dat deze borden met inscriptie in totaal bij honderden zijn vervaardigd. Na het opstellen van een lijst van geregistreerde bladen is echter gebleken, dat slechts in zes gevallen van een en dezelfde piring meer exemplaren bekend waren, en dan nog maar hoogstens drie, misschien vier borden²⁰. De meesten van deze bladen zijn dus verloren gegaan of liggen nog ergens verscholen, hetgeen tevens zou kunnen verklaren waarom uit verscheidene jaren geen of weinige, en uit andere jaren daarentegen verscheidene piringen konden worden geregistreerd. Zoals uit 1732 zes en uit 1734 zelfs negen borden, allen met verschillende inscripties.

Overigens behoeft het niet te verwonderen, dat de overlijdenspenning als posthuum blijk van erkentelijkheid door het gedachtenisbord werd verdrongen. Het schenkblad toch, heeft als zodanig

¹⁹ Voor het opmaken van een lijst van gesignaleerde gedachtenisborden is uitgegaan van de voorlopige lijst onder n. 18 vermeld, aangevuld met de bladen gesignaleerd in *Ind. Navorscher*, jaargangen 1933 tot 1942.

²⁰ Zie n. 31.

²¹ Men denke bijvoorbeeld ook aan de ronde hindoe-javaanse priesterschalen voor ritueel gebruik (talam), met inscripties aan de magie ontleend (Zie o.a. F. D. K. Bosch, *De Gouden Kiem*, Amsterdam-Brussel 1948,

in het Oosten een andere, wijdere betekenis dan in het Westen. Onder de volkeren daarginds laat het gewone eerbewijs tegenover de medemens niet toe om — wat dan ook — zo maar van hand tot hand te geven, zodat het gebruik van een dienblad bij het „overhandigen” of „aanreiken” niet kan worden weggedacht²¹.

De schenkpiring zal dan ook spoedig als onmisbaar gebruiksvoorwerp in het grachtenhuis van de Bataviase burger (afb. 2) zijn intrede hebben gedaan, om vervolgens in zilver van diens welstand en in goud van diens rijkdom te getuigen. Van deze zilveren borden en schalen zijn er vele bewaard gebleven (afb. 11); een aanwijzing temeer, dat dergelijke bladen bij honderden moeten zijn aangemaakt²².

Een volgende stap, en het zilveren dienblad vindt als gedachtenisbord bestemming in de laatste wilsbeschikkingen. Zo geeft het eerder vermelde testament van Van Outhoorn van 1719 te lezen: „Aan de sergeanten van de dag-compagnien, één van de compagn. diennars en twee van de vrijlieden, twee quaertier-meesters van de borger-cavallerye, yder acht ducatons”. Wanneer zij liever een „silver schenkblad” hebben, dan van elf rijksdaalders.

Nu zal iemand van zo hoge positie in de hiërarchie van de Compagnie, wel niet in persoonlijke relatie hebben gestaan tot de door hem bedachte, trouwens ook niet met name genoemde wapendragers, zodat in gevallen als deze sprake moet zijn geweest van substantiële beloning voor de laatste maal gegeven eerbewijzen. De bewuste piringen zullen dus zonder inscriptie zijn uitgereikt, voor zover geen ducatons werden verkozen.

Aldus gezien kan de mening van De Haan niet worden gedeeld, dat de „dragere” voor hunne moeite werden beloond met zilveren tabaksdozen, lepels en vorken en piringen, alle voorzien van een inscriptie. De schrijver geeft trouwens zelf een kostelijk relaas van de wijze waarop het bij begrafenissen toeging en van de rol daarbij van deze dragere (meestal soldaten), zomede van de beroepsbidders, op wier „bede”

platen blz. 25 e.v.).

²² In de boedel van de weduwe van de gouverneur-generaal Reinier de Klerk bevonden zich vijf gouden en veertien zilveren dienbladen (schenkpiringen).

²³ *Oud-Batavia*, II, 160 e.v..

²⁴ *Oud Batavia*, II, § 1313 e.v..

²⁵ Op een paar gedenkbladen en op de onderkant van de vermelde sirih-doos staan de namen van de begiftigden, maar zonder enige toelichting of opdracht.

men ter begrafenis toog en zich na afloop te goed deed²³. Wij mogen dan ook aannemen, dat de schenkingen met inscriptie bedoeld waren om naast blijk van erkentelijkheid voor beuzen dienstbetoon bij vrienden de gedachte aan hem of haar levend te houden. Onder de bij testament begiftigde dragers, „die ten grave sullen brengen”, moeten derhalve „slippendragers” worden verstaan.

Hoe hoger gestegen in de hiërarchie van D'Edele Compagnie, dan wel hoe groter de welstand, waarin de vrijman zich kon verheugen, te groter het aantal weggeschonken gedenkpingen zal zijn geweest en hoe aanzienlijker het gewicht daarvan. Want dit lag besloten in de strikte verhoudingen tijdens het compagniesbestel, waarop ieders status binnen de kleine gemeenschap was gevestigd²⁴. De tekst van de aangebrachte inscriptie is hierop afgestemd: deze vermeldt met nadruk rang en statie van de overledene. Ook op de gedenkbladen ter gedachtenis van een „Huysvrouw” of van jonggestorven kinderen wordt vermelding van de maatschappelijke status van de echtgenoot of van de vader bepaald niet vergeten. Een van genegenheid of dankbaarheid getuigende opdracht wordt er niet onder aangebracht; het is alles vormelijkheid, passend bij het levenspatroon van deze tijd²⁵.

De Haan veronderstelt verder, dat deze piringen door de te Batavia werkzame zilversmeden in voorraad werden gehouden, teneinde bij voorkomende gelegenheid tijdig van een inscriptie te kunnen worden voorzien. Ook dit mag worden betwijfeld; het zilveren schenkblad, in uitvoering geheel gelijk aan het gedachtenisbord, was — zoals wij zagen — een veel voorkomend gebruiksvoorwerp en zal daarom steeds voorradig zijn geweest.

De gegeven ruimte laat niet toe om bij deze makers van de borden lang stil te staan. Het ambacht was weliswaar niet in gildeverband georganiseerd, maar evenals in het moederland moesten de vervaardigde werkstukken voor toetsing op gehalte worden aangeboden, waarna bij juistbevinding het wapen van Batavia als zilver-

keur werd ingeslagen²⁶. Meestal wordt dan ook naast deze keur de bekende essay-streek aangetroffen. Verder werd, indien de maker van Europese landaard of een christen was, diens merk bijgeslagen. Tenslotte het merk van de door de overheid aangestelde keurmeester onder de zilversmeden, die niet — zoals destijds hier te lande — telkenjare zijn plaats aan een ander moest afstaan. Al deze merken zijn o.a. op afbeelding 14 te zien. Men kende dus geen jaarletters, aan de hand waarvan elk stuk kan worden gedateerd. Voor de datering van onze schenking zal daarom moeten worden afgaan op de inscriptie, maar een stevig houvast biedt deze ook weer niet, omdat — wanneer uit het bezit van schenker(ster) afkomstig — het blad reeds jaren tevoren kan zijn vervaardigd. Een moeilijkheid is verder, dat op vele borden naast het zilverkeur slechts een merk voorkomt, meestal uit initialen bestaande. Dit kan het merk van de keurmeester zijn en duidt er dan op, dat de maker bijvoorbeeld een Chinese zilversmid was, die als niet-christen zijn werk niet van een makersmerk voorzag. Tenzij . . . de keurmeester als zilversmid het stuk zelf vervaardigde. Al met al is het dus niet altijd uit te maken of wij te doen hebben met het werk van een Europese zilversmid of met dat van een oosterse vakman, waaronder ongetwijfeld bekwame. Bij de beoordeling dient daarom gelet te worden op de makelij en de wijze van uitvoering; borden herkenbaar aan een wat uitbundige verwerking van oosterse motieven en/of minder zorgvuldige uitvoering zijn waarschijnlijk niet door een Europese vakman vervaardigd (afb. 10, 15, 21).

De namen van vele van de te Batavia werkzame zilversmeden zijn bekend, maar ten aanzien van de aangetroffen makers-merken bestaan alleen meer of minder goed gefundeerde vermoedens²⁷.

Onze belangstelling zal vooral uitgaan naar de op de gedenkpingen in kalligrafie aangebrachte inscripties, hoewel deze op zichzelf weinig meer vermelden dan de gegevens, die wij bij

Zie ook het vermelde bij n. 5.

²⁶ Zie het artikel, genoemd onder n. 3 en het artikel van mevrouw J. de Loos-Haaxman in *Tijdschr. v. Taal-, Land- en Volkenkunde*, 86 (1936), nr. 4. Aan mevrouw De Loos is schrijver veel dank verschuldigd voor de gegeven waardevolle aanwijzingen.

²⁷ Zie de artikelen onder n. 26 vermeld. De Haan meent — zo moet men aannemen — dat het Bataviase zilver met drie merken werd gestempeld, namelijk het

makersmerk, het Bataviase keur en een gehalte-keur (de letters G of K). Dit lijkt niet aannemelijk, omdat op verscheidene stukken, naast het Bataviase (wapen) keur, worden aangetroffen twee merken met initialen, geen letters G of K. Dit wijst er op, dat de keurmeester en de maker beiden hunne merken deden inslaan, naast het Bataviase keur. Door een niet-christen zilversmid vervaardigd zilver met een gewicht beneden 20 realen behoefde niet te worden gekeurd.

de burgerlijke stand zouden opvragen. Inscripties aan de onderkant aangebracht, vermelden — rondgaande — in fraaie letters en cijfers de naam van de overledene en verdere data (afb. 12). Bij aan de bovenzijde van het bord aangebrachte gravure, wordt in het midden van het veld veelal een wapen aangetroffen, al dan niet in alliantie met een ander, het geheel gehelmd en bekleed. Daaronder in een sierlijke cartouche de overlijdensceel (afb. 13, 14 en 15). Deze gravures doen in het algemeen niet onder voor soortgelijk werk in het vaderland. Men mag daarom aannemen, dat doorgaans het graveerwerk van de hand van een Europese vakman is, ook al omdat het destijds voor een oosterling, niet vertrouwd met onze schrift- en cijfertekens, ondoenlijk zou zijn geweest om deze zonder fouten en/of omissies aan te brengen. Daargelaten het graveren van wapens en cartouches ²⁸.

Er is van het — blijkens de boedelbeschrijvingen — in de voorspoedige jaren van de Compagnie in grote hoeveelheid te Batavia vervaardigde zilverwerk niet zo heel veel bewaard gebleven ²⁹. Onder dit weinige zijn inderdaad de zilveren dienbladen en de gedenkpiringen in de meerderheid. Deze zijn spoedig als „koloniaal” te herkennen aan de oosterse motieven, hoofdzakelijk ontleend aan planten, bloemen en vruchten, zomede aan randen zoals in het Hollandse zilverwerk niet worden aangetroffen (afb. 17 en 21).

Zowel bij het uitwendige als bij het inwendige van de Bataviase huizen, meubelen en verdere aankleding inbegrepen, wordt de beschouwer er telkens weer door getroffen, dat de stijlveranderingen, die zich in het vaderland en elders in Europa manifesteren, gretig en merkwaardig snel worden overgenomen. Vervolgens op eigen wijze tot een indo-koloniale stijl worden verwerkt. Deze, als het ware over elkaar heenschuivende invloeden, van Marot tot en met de beide laatste Lodewijkstijlen, hebben ook onze

schenkbladen niet onberoerd gelaten. Met wat fantasie zou men in de vroege, ronde bladen met lopende knerrenrand de beslotenheid van de ommuurde stad kunnen herkennen (afb. 14 en 15), om in de latere piringen op gebogen steunsels en met smalle geprofileerde randen, waarin rocaille- en schelpmotieven zijn opgenomen, de uitgegroeide stad terug te vinden, die zich naar de „Ommelanden” openstelt, waar de stadbewoners — zelfs tot ver buiten de wallen — vertier gaan zoeken in ruime landhuizen en in „plaisante thuynen” dichterbij (afb. 3, 4, 18, 20) ³⁰.

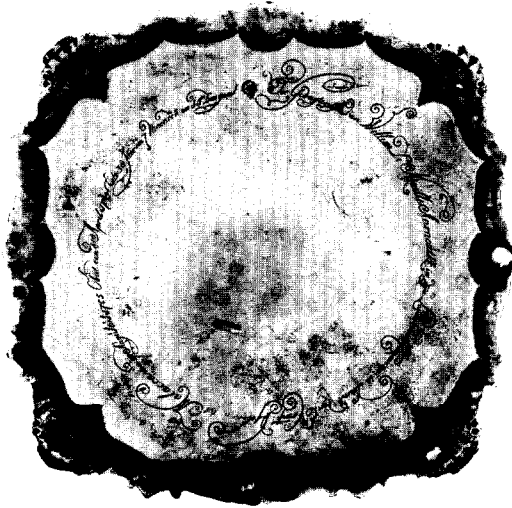
Minder van onze fantasie vraagt de menselijke achtergrond van deze gedenkbladen. De inscripties spreken een duidelijke taal, en in samenspraak met wat elders staat opgeschreven, laat zich daaruit — zij het ook in onderdelen — een voorstelling vormen van de toenmalige kleine samenleving daarginds. Het zou aan de hand van deze gegevens zelfs mogelijk zijn een beeld in doorsnede te geven: verticaal van de hiërarchische opbouw, horizontaal van de samenstellende elementen. Immers, achter elke piring gaat een landgenoot schuil, van hoog tot laag, van prille jeugd tot in hoge ouderdom. Mensen van hun tijd, die uitzielden op onverhuld gewin, en er niet op waren ingesteld om de inheemse bevolking te laten delen in de verworvenheden van het Westen. „Het zijn all menschen, daarmede de Compagnie haer werck moet doen en verrigten, en die menschen hebben alle haere fouten en gebreken, d'eene min d'andere meer. Maer derselver oogwith na Indiën gaende, is genoegsaam een en hetselvige: niet alleen om te kunnen subsisteren, maer om daerneffens gelt en goet bijeen te vergaderen, en daerna, thuys komende, rijckelijk daarvan te leven. Door wetten sal men die begeerlijckheid uijt de menschen niet krijgen, oock selffs niet door straffen off hooger beloningen”. Dit schreef, staande op de drempel van de 18de eeuw, Mr. Pieter van Dam,

schade aan de platen voor het „Amboinse Kruidt-boeck” door Rumphius (o.a. E. C. Godée Molsbergen”, *Tijdens de O.I. Compagnie*, Bandoeng z.j., II, 225).

²⁹ De Haan maakt melding van de grote hoeveelheid zilverwerk, die blijkens notariële beschrijvingen in de Bataviase boedels werd aangetroffen. Voor een samenleving met oosterse allures niet zo verwonderlijk, wanneer men weet, dat in Engeland in 1695 het gebruik van zilveren drinkgerei enz. zelfs in kroegen en herbergen vrij algemeen was (zie Gerald Taylor, *Silver*, Harmondsworth 1956, 90).

³⁰ Cf. *Oud-Batavia*, I, § 784 en § 805 e.v.

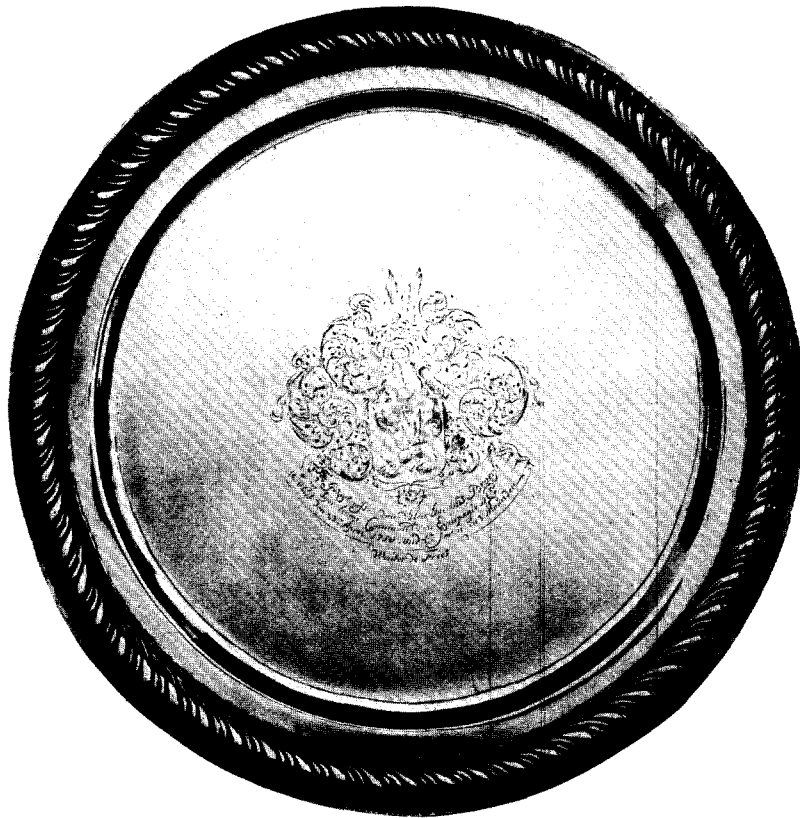
²⁸ Het bord ter gedachtenis van Jac. Broegh (afb. 14) in de collectie van het Rijksmuseum (*Catalogus van Goud- en Zilverwerken*, Rijksmuseum Amsterdam 1952, nr. 209) vermeldt onder de gravure de naam van „Wouter de Fries”. Deze naam komt niet voor op de lijst van zilversmeden, zodat voorshands mag worden aangenomen, dat deze alleen de gravure heeft aangebracht. Hetgeen er op duidt, dat er graveurs werkzaam waren, al dan niet in nevenberoep. Bekend is door een afbeelding bij Valentijn (n. 17), een overlijdenspenning van 1696 met gravure van Philips van Eyck, die speciaal naar Ambon werd gezonden om behulpzaam te zijn bij het herstellen van de door brand toegebrachte

Afb. 12. Onderkant van een zilveren bord met inscriptie ter gedachtenis van Willem de Maille Aarnoutsz, † 1744. De plaats van overlijden wordt niet vermeld; mogelijk was dit zijn geboorteplaats Malakka.

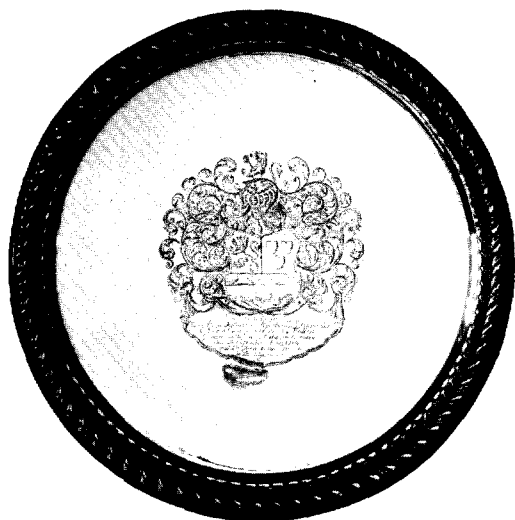

Afb. 13. Zilveren gedenkping van Laurens Pijl, „Ordin. Raad van Nederlands India en oud Gouverneur van Chylon,” † 1705. (Part. bezit)

Afb. 14. Zilveren piring ter gedachtenis van Jacobus Broegh, † 1710. Men vergelijke de lopende knerrenrand, alleen met toevoeging van een slingerrandje, met afb. 15 en 21. Dit bord zou in Nederland kunnen zijn vervaardigd. Zichtbaar zijn de essay-streek, de initialen DV, het Bataviaas keur, de letter F en tevens de naam van de vermoedelijke graveur Wouter de Fries.

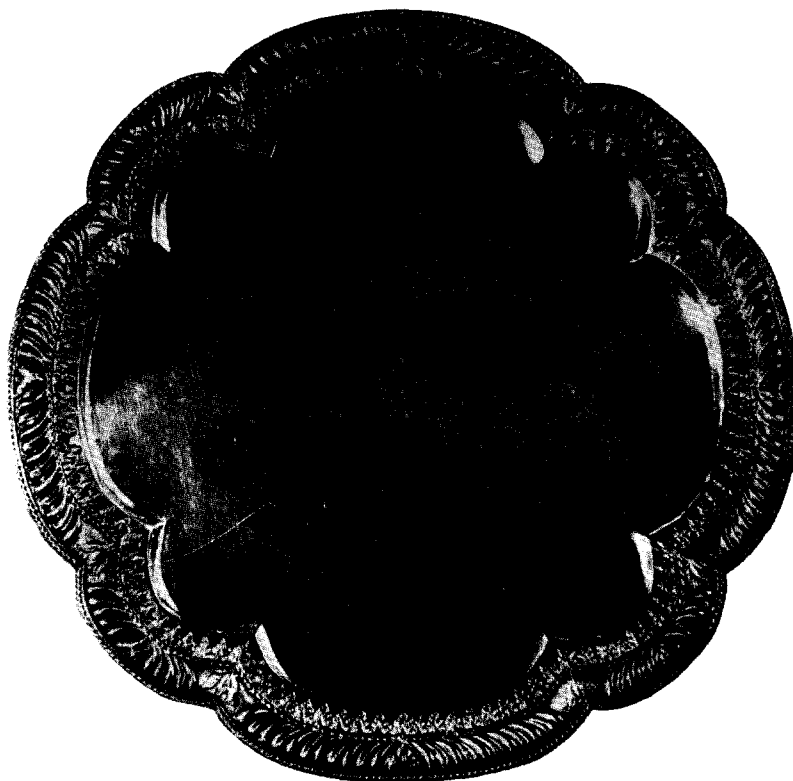
(Rijksmuseum, Amsterdam)

Afb. 15. Zilveren gedenkbord van „Anna Suzanna Moerbeek, Huijsvrouw van den koopman Johannes Thedens”, † 1722. Thedens was later gouverneur-generaal ad interim. Vgl. de randen met afb. 14 en 21. (Amsterdam, Rijksmuseum)

Afb. 16. Zilveren gedachtenisbord van Wijna Oekers, „Huijsvrouw v. den ondercoopm Joann Ens,” † 1697. (Part. bezit)

Afb. 17. Zilveren bord „Ter gedagtenis van den Edelen Agtbaren Heere Meester Rijkloff Duyvensz Commandeur Javaas Noord Oostkust Overl^m den 24 Decemb^r A^o 1736 Oud 38 Jaeren 6 Maenden En 6 Dagen”. Gedeeltelijk tegen elkaar lopende knerrenrand, onderbroken door een enkel Indisch bloemmotief. De binnenrand met een motief, dat o.a. ook op Balisch zilverwerk wordt aangetroffen. (Part. bezit)

advocaat in patria van de Compagnie, beter dan ieder ander ingewijd in de geheimen van D'Edele Maatschappij. In ervaring vergrijsd, herinnert hij er tevens aan, hoe in eigen land „de slukeryen en defraudatiën van s' Lands regten en imposten en andere excessen” niet konden worden geweerd. „Hoeveel te minder, is dat te verwagten van soo verre afgeleegen landen.”

De opkomst — in onze dagen — van de gedachte aan een „vredesleger”, dat kan dienen voor de beveiliging van de westerse cultuur door haar geestesmerk, haar wetenschap en haar kunde naar minder ontwikkelde landen uit te dragen, lag in een nog eeuwen verwijderd verschiet, en viel buiten het voorstellingsvermogen van een ieder, zowel hier als ginder. Zelfs de idylle van Paul en Virginie was nog niet tot litterair leven gewekt.

Achter het bord ter gedachtenis van Joannes Camphuys gaat een ernstig en godsdienstig man schuil, die zijn rol speelde in de hoogtij-jaren van de Compagnie (afb. 8). Op 21-jarige leeftijd zette deze gewezen zilversmidsleerling te Batavia voet aan wal, en behalve driemaal, telkens voor één jaar, afgegrensd verblijf op een aangeplempt stukje Japan (Deshima), heeft Camphuys veertig jaren achtereen de stad niet verlaten. Het „lieve vaderland met zijn vrunden” zag hij dus nimmer terug. Na gedurende zeven jaren de hoogste post te hebben bekleed, stierf deze erudiet in 1695 in zijn „Thuyn”, vier jaren na zijn aftreden als gouverneur-generaal. Vol belangstelling voor alle groeiselen der natuur, was hij de actieve beschermer o.a. van Rumphius, die — als de „Indische Plinius” in het Europa dier dagen vermaard — in de verre Molukken in blindheid zijn lange leven sleet.

Een andere figuur in de hiërarchie van de Compagnie was Cornelis Chastelein. Zoon van een bewindhebber van de V.O.C. voor de Kamer Amsterdam, was hij — 17 jaar oud — met twee zusters naar het Oosten gezeild, zijn land voorgoed vaarwel zeggend. Een exemplaar van diens gedachtenispiring (afb. 21) bevond

zich voor de oorlog in de kerk van de Protestantse Gemeente te Depok, het landgoed halverwege Djakarta en Bogor, dat Chastelein in 1719 als gemeenschappelijk bezit aan zijn vrijgemaakte, gekerstende slaven vermaakte. Als enclave heeft deze christengemeente zich temidden van de autochtone bevolking tot aan het einde van de oorlog weten te handhaven³¹. Deze lieden zijn daarna ten dele naar het voormalige Nederlands Nieuw-Guinea uitgeweken en trachten nu in Suriname een nieuw bestaan op te bouwen.

Slechts 37 jaar oud komt in 1736 te overlijden Mr. Ryckloff Duyvensz, Commandeur van Java's Noord Oostkust; een gestudeerd man dus (afb. 17). Jong, en misschien veelbelovend sterft 24 jaar oud de „Ondercoopman in Dienst Der E Compie Everhard Jacobus Van Der Schuer”, zoon van een raad van Ned.-India. Verder bleven bewaard, dan wel zijn bekend de bladen „Ter Gedagtenis Van d'Heer Jacobus Broegh in Syn Leeven Commande en Equipage Mr” (1710, afb. 14), van Udemans van Brakel „Baes Cooperslaager in het Ambagtsquaertier” en van Jan Paul Smit, „Lid van het Eerwaarde College van Heemraden en Cornet der Burger Cavallerije”, derhalve een vrijman (1756).

Aldus, bij strijkend licht langs de achtergrond van enkele piringen, een vluchtige proeve van een verticale doorsnede. Een zelfde proeve, horizontaal gedacht, doet het volgende aflezen. Een en dezelfde piring wil herinneren aan echtelieden, die acht maanden na elkaar kwamen te overlijden. Wel een achttal borden heeft betrekking op het heengaan van een „Huysvrouw”, van wie de jongste 22 en de oudste 33 was, toen het aardse bestaan moest worden beëindigd. Ook een „Gesepareerde Huysvrouw” schenkt, met vermelding van de naam van haar gewezen echtvriend, een bord te harer gedachtenis. Vijf borden vertellen van het kortstondige leven van kinderen, die niet ouder werden dan twee jaren, terwijl één blad de herinnering wil vasthouden aan twee kinderen, die te Cochin ruim een maand na elkaar stierven, onderscheidenlijk één en zes

³¹ Van het vierde (of derde) bekende exemplaar van het bord van Chastelein bevindt zich de uitgesneden bodem met gravure in het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen. Men vond het dus van voldoende belang om deze gravure te bewaren; de rest zal wel door een Chinees zijn omgetoverd tot een vork of een lepel. (Zij werden gewoonlijk van omgesmolten rijksdaalders vervaardigd). Het kan als teken aan de wand worden gezien, dat deze

bladen — dank zij de inscriptie — van gebruiksvoorwerp zijn verheven tot een kostbaar, doch onnut vitrine-object. De hoge geldswaarde als curiositeit moge verder teloor gaan voorkomen, maar verlies voor ons land zal er ongetwijfeld door worden bevorderd. Zie verder *Oud-Batavia*, I § 812 en J. Beukhof, „Corn. Chastelein en de stichting van de Christengemeente te Depok” *Ned. Zend. Tijdschr.* 8 (1895).

jaren oud³². Uiteraard vallen, wegens de vele hiaten, hieruit geen stellige conclusies te trekken, doch ook deze stomme getuigen duiden op grote sterfte op jeugdige leeftijd.

Tevergeefs is gezocht naar aanwijzingen betreffende een gebruik ook elders dan te Batavia van het wegschenken van gedachtenisborden, in het bijzonder op vestigingen van de V.O.C. met een belangrijke gemeenschap, zoals Colombo en de Kaap. Hierover zijn echter geen gegevens, noch tastbare bewijzen gevonden.

Weliswaar waren in 1919 enkele piringen, met de gebruikelijke inscriptie, in het bezit van particulieren op Ceylon, maar deze hebben betrekking op te Batavia overleden personen. Zoals twee bladen ten name van een echtpaar, van wie de weduwe blijkbaar hertrouwde; het is dus zeer goed mogelijk, dat deze gedenkborde reeds tijdens de V.O.C. derwaarts door begiftigde(n) zijn medegenomen en daar zijn achtergebleven³³. Een piring op het overlijden te Colombo van een predikant Wetzelius kan ter plaatse zijn vervaardigd, maar dit valt voor het ogenblik niet na te gaan. Reeds het feit, dat geen enkel gedachtenisbord met betrekking tot de zo belangrijke vestigingen op Ceylon en aan de kusten van India met zekerheid kan worden aangewezen, tegenover meer dan 90 Bataviase bladen, duidt op onbekendheid met het gebruik, in elk geval niet op het ingang vinden daarvan³⁴. Het vervaardigde zilverwerk behoefde blijkbaar niet te worden gekeurd; verklaarbaar, daar het ambacht vanouds door het vorstenbestuur in die contreien moet zijn aangemoedigd en zijn bevorderd. Over het gehele gebied waren dus reeds

vaklieden werkzaam, die in bekwaamheid niet onderdeden voor de in het Oosten gevestigde Europese zilversmeden (afb. 22).

Aan de Kaap daarentegen, waren de uit Europa overgekomen zilversmeden, waaronder eveneens bekwame vaklieden, verplicht om hun product op gehalte te laten keuren, waarna een Kaaps keur werd ingeslagen. Van de door hen vervaardigde dienbladen met inscriptie heeft echter geen enkele betrekking op het overlijden van de schenker(ster) (afb. 19). De bewoners van Kaapland waren in grote meerderheid kolonisten, w.o. voor een belangrijk deel uitgeweken hugenoten en in compagniesdienst uitgekomen Duitsers (militairen), die zich daar blijvend vestigden. Daarom zou het zelfs moeten verwonderen, indien het te Batavia opgekomen, en in het land van herkomst onbekende gebruik destijds aan de Kaap werd overgenomen en vervolgens was ingeburgerd³⁵.

Het geheel overziende, mag als conclusie worden aanvaard, dat het gebruik van het schenken van zilveren gedachtenisborden tot Batavia beperkt is gebleven, aflopend tot in de laatste helft van de 18de eeuw. Want met data vanaf begin 1750 werden slechts 16 borden aangetroffen, tegen 69 met een datum tussen begin 1700 en einde 1749. Hetgeen moeilijk verklaard kan worden uit teloor gaan van exemplaren juist uit de tweede helft van de eeuw³⁶. De oorzaak zal wel gezocht moeten worden in de voortschrijdende verarming van de stadsbevolking als gevolg van de na 1740 ingezette achteruitgang van de commercie van de V.O.C. Hoewel voor figuren aan het boven einde gezeten, geen beletsel om

³² De vader van deze kinderen, Julius Valentijn Stein van Gollennesse, later directeur-generaal en als zodanig „secunde” in de hiërarchie van de Compagnie, deed na zijn dood in 1755 aan elk van de vier afleggers twee schenkborden ter gezamenlijke waarde van 746 rijksdaalders en 27 stuivers uitreiken. Deze Stein was dan ook zeer vermogend (zie *Oud-Batavia*, II, § 1207). Het blad ter gedachtenis van de beide kinderen kon door aankoop door de „Stichting Cultuurgeschiedenis van de Nederlanders Overzee” voor ons land worden behouden.

³³ Na de overgave van Colombo in 1795 aan de Engelsen bleef daar een Hollandse gemeenschap achter van ongeveer 900 „burghers”, met een eigen kerkgemeente. Zie hiervoor o.a. R. L. Brochier, *De Wolvendaalsche Kerk*, Colombo 1938, en de *Cat. tent. Nederl.-Ceylon in het Alg. Rijksarch.*, 1965.

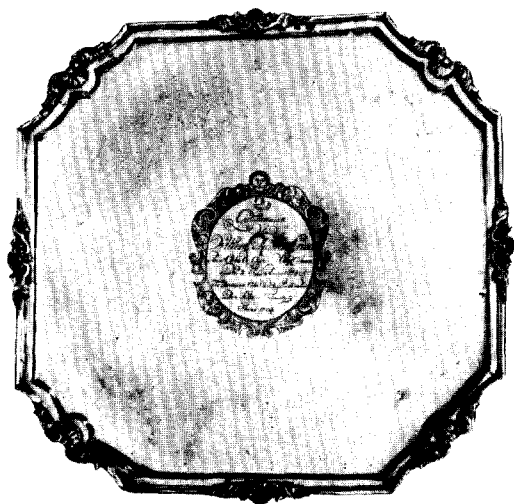
³⁴ Aan Dr H. P. Muller werd destijds door het Engelse bestuur van Ceylon een gegraveerd zilveren schenkbord gegeven (zie F. J. Du Toit Spies, 'n *Neder-*

lander in Diens van die Oranje-Vrystaat, Amsterdam 1946, blz. 254). Het is niet gelukt dit bord te traceren, hetgeen van belang zou zijn geweest met het oog op een mogelijk op Ceylon vervaardigde gedachtenis-piring. Bekend is een bord ter gedachtenis van een in zijn ambt overleden gouverneur van „T Wyd Beroemde Eylant Ceylon met de Resorte van dien”, waarschijnlijk Bataviaas gekeurd.

³⁵ Prof. dr. D. Bax van de Universiteit te Kaapstad was zo vriendelijk om nog eens na te gaan of ook aan de Kaap een gebruik als hierbesproken, was ingeburgerd. Dit blijkt niet het geval te zijn geweest.

³⁶ Uit testamentaire beschikkingen, gedurende deze periode verleden, zou kunnen blijken of en in hoeverre sprake kan zijn geweest van in onbruik geraken van het geven van schenkbladen als posthume gift, dan wel of misschien een oekase van het „Casteel” ter betekening van pracht en praal het verdwijnen van dit gebruik in de hand kan hebben gewerkt.

TER GEDAGTENISSE VAN

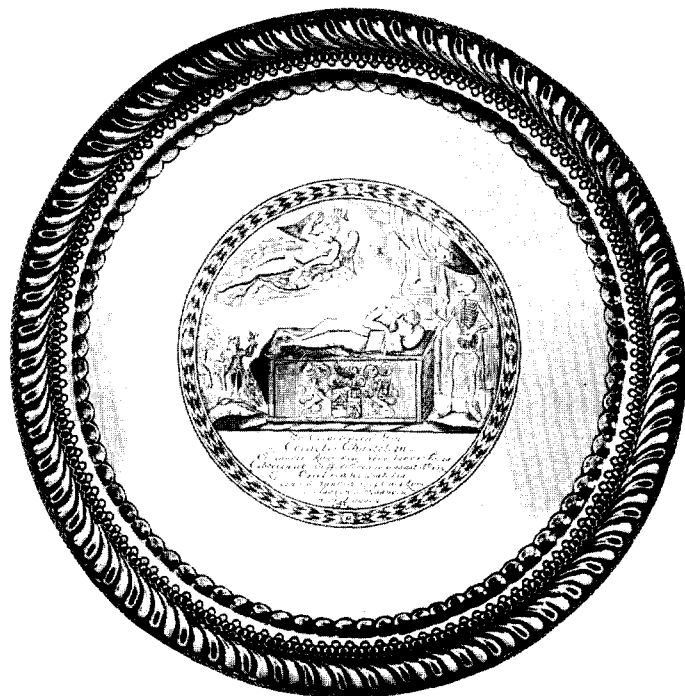
Afb. 18. Zilveren gedachtenisbord van Willem Maurits Cruse, geboren aan de Kaap in 1672 en als oud-bailluw overleden in 1734.

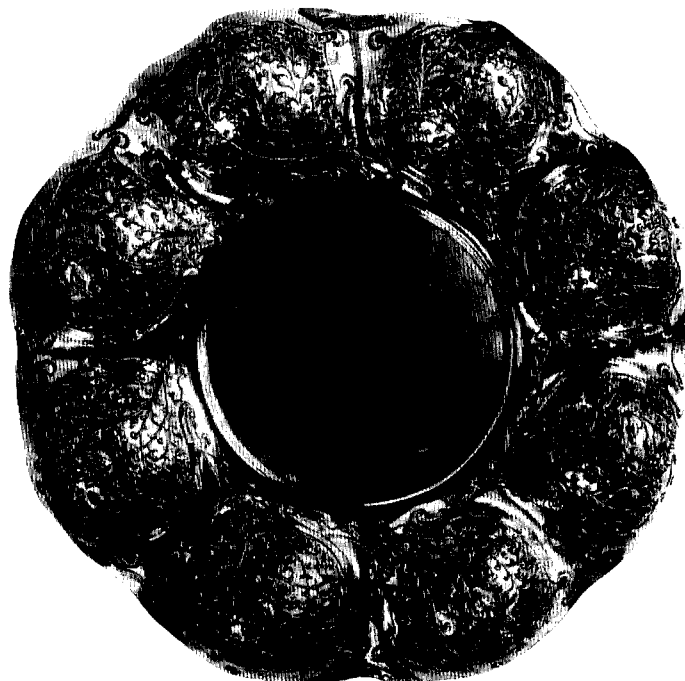
Afb. 19. Zilveren bord, aan de Kaap door H. D. Schmidt vervaardigd en in 1780 als doopgeschenk gegeven. De makelij komt geheel overeen met in Nederland vervaardigde schenkbladen.

Afb. 20. Zilveren gedenkbord van Anna Maria van Kervel, vrouw van Willem Hendrik van Ossenberck, commandeur van Bantam, 1750†. (Part. bezit)

Afb. 21. Zilveren blad ter gedachtenis van Cornelis Chastelein, „Ordinaris Raad van Nederlands India”, † 1714. De linkerfiguur van de gravure kan duiden op de schenking van het land Seringsing (Depok). Vergelijken met *afb. 14* en *15* een verder gevorderde ontwikkeling naar het Indische type. (Bezit Sticht. Cult. Gesch. Ned. Overzee)

Afb. 22. Grote zilveren schotel, vermoedelijk onderschaal voor een kom of (reuk-) waterflacon. Ongekeurd maar ongetwijfeld Indiaas werk. Vergelijk de versiering van katoenen sitsen, met ivoor ingelegd hout en ivoeren voorwerpen. 18de eeuw. (Amsterdam, Rijksmuseum)

een fortuin te vergaren of een mogelijk in het lieve vaderland verloren gegaan fortuin te herwinnen. Met een datum na 1780 zijn slechts drie gedenkorden bekend en deze zijn van personen uit de hiërarchie van de Compagnie.

Zo verdwijnt tegen het einde van de 18de eeuw — in de voetstappen van de Generale Nederlandsche Geoctroyeerde Oost Indische Compagnie onze „gedagtenis-piering” geheel en voor goed van het koloniale toneel.

Losgemaakt van het gebeuren daarginder in het verre Oosten, is het gedachtenisbord een wat morbide onderwerp van beschouwing, geschikt voor opname — in beknopte vorm — in een verhandeling over dodencultus en daaraan verbonden gebruiken.

De betekenis van ons bord als voorwerp van overzeese cultuur, is echter verder reikend en van ruimere omvang dan kan liggen in het aanwijzen van een posthuum gebruik, dat het eigen land niet heeft gekend. Dit „beschreven” dienblad kan niet worden gezien los van een overzees verleden van meer dan drie en een halve eeuw, dat in velerlei opzicht bepalend is geweest voor ons volksbestaan en voor de plaats, die Nederland thans in de wereld inneemt.

Ons gedachtenisbord legt getuigenis af van de beëindiging — ver van huis en lang geleden — van het leven van een landgenoot, gelijk het huidige geslacht getuige is geweest van de ab-

rupte afsnijding van oude culturele banden.

Evenals de zilveren piring zijn er zovele „roerende” zaken, die stille getuigen waren van leven, bewegen en werken van de Nederlanders overzee, de eeuwen door en tot in een kort verleden. Zaken, waaronder ogenschijnlijk weinig belangrijke, die voor de komende geslachten het zichtbare beeld zullen moeten oproepen, dat aan de hand van papieren alleen verstandelijk kan worden benaderd.

Huizinga heeft eens — wijzende op het aan het licht brengen door westerse archeologen van vergeten, voor de buddhisten heilige plaatsen in Noord-India en daarna wederom bedevaartplaatsen — gezegd: „laat het Oosten daarom bedenken, dat het Westen het Oosten geleerd heeft hierin zichzelf te ontdekken”. Althans woorden van deze strekking.

Bij wijze van variant hierop kan worden gesteld, dat de huidige generatie de opdracht heeft om voor ons land te behouden en voor de toekomst te behoeden al hetgeen bij de volgende geslachten een aanvaardbaar beeld kan oproepen van de vroegere vestigingen onder eigen vlag en van het verblijf van landgenoten over de zeeën, waar ook ter wereld. Opdat die generaties niet over de grenzen moeten trekken op zoek — her en der — naar zaken, die door de bijzondere binding met het eigen land in feite tot het nationale erfgoed behoren.

Waaronder de „gedagtenis-piering.”

SUMMARY

„IN MEMORY OF”

BY W. G. F. C. RISSINK

During the regime of the United East India Company it was the custom at Batavia to make a posthumous gesture of gratitude by the testamentary gift of a commemorative silver tray (called „*piring*” in Malay). The motive behind these gifts must be sought in the fact that in the distant Indies people often had to depend for assistance and last services on friends and neighbours, sometimes even strangers.

An elegant inscription on these commemorative salvers gives the name and social status of the deceased and other information, but without any dedication suggesting affection or gratitude, not even when the *piring* were presented in memory of the mistress of the house or young children.

This custom, which was especially prevalent in the first half of the eighteenth century, was unknown in the mother country and was therefore not a survival of a familiar practice brought from home as were so many other customs. Evidence of the latter survives tangibly in such things as the many handsomely executed tombstones from the churches built by the Dutch in the Far East and objects made for use at divine services in these churches. Among these reminders of the colonial period must be included the commemorative medals which were also distributed in The Netherlands but which in the East, as can be judged from notarial documents, were given away on a large scale and

were sometimes even made of gold, as the last will of Governor-General van Outhoorn shows.

In the course of time these medals were replaced by the silver trays, originally small ones to be regarded as precursors of the trays under discussion here. This substitution of a utilitarian object need not cause surprise; in the East the serving tray has a broader significance than in western countries. The commemorative salvers were indeed identical in size and workmanship to the utilitarian trays.

Of the trays with a commemorative inscription, more than 90 have been registered. For cases in which the testamentary stipulation required the presentation of a number of examples of the same *piring*, production must have run into hundreds, but relatively few are to be found in Europe (24) and only 4 in museums.

The inscriptions, done in calligraphic letters and numerals, appear either on the underside or on the upper surface, the latter in a cartouche usually surmounted by a coat of arms. It may be assumed that the inscribed trays were presented only to the pall-bearers and those who had rendered last services.

This remarkable custom, whose origin cannot be traced back to The Netherlands, remained

restricted to Batavia and fell into disuse in the second half of the eighteenth century, probably as a consequence of the commercial decline of the East India Company. With it, and following in the footsteps of that once so powerful mercantile body, the commemorative tray disappeared forever from the colonial scene.

The special importance of the silver commemorative trays as a product of Dutch overseas culture lies in what these objects — together with the printed and written records — have to tell. Concealed behind these *piring* are persons of all ages and levels of the little Batavian community who were separated from home by at least eight months in a sailing vessel. Mortality was high, and many died young. A picture of both the heirarchic structure and composition of that community emerges from the inscriptions.

The workmanship of the salvers with their ornamental borders, although they were usually made by western silversmiths, differs from what was produced in the mother country, showing the typical Indo-colonial style in which influences from Marot to the last two Louis styles are incorporated. The commemorative *piring* carry an assay mark (the coat of arms of Batavia) and the marks of the maker and the official assay master.

KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE OUDHEIDKUNDIGE BOND
OPGERICHT 17 JANUARI 1899

Beschermvrouwe H. M. Koningin Juliana

*Voorzitter Mr. J. K. van der Haagen;
Secretaris Mr. P. J. van der Mark, De Poorterstraat 22, Den Haag;
Penningmeester Mr. G. J. Wit, p.a. Blaak 10, Rotterdam;
Prof. Dr. A. J. Bernet Kempers, D. J. G. Buurman, Prof. Dr. W. Ph.
Coolhaas, Drs. H. Halbertsma, Dr. M. Elisabeth Houtzager, Prof. Th. H.
Lunsingh Scheurleer, Ir. R. Meischke, Dr. D. P. Oosterbaan, Prof. Dr.
M. D. Ozinga, Prof. Ir. J. J. Terwen.*

De jaarlijkse contributie bedraagt voor leden *f* 15.—, voor verenigingen *f* 25.—, en voor studentenleden *f* 5.—. Stukken betreffende het lidmaatschap en alle overige stukken betreffende de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond zende men aan de secretaris. Het postgironummer van de Bond is 140380 te Rotterdam.

Het Bulletin van de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond verschijnt vijfmaal per jaar, het Nieuwsbulletin maandelijks. Beiden worden gratis toegezonden aan de leden van de Bond, alsmede aan de leden van de Vereniging 'De Museumdag'. Bijdragen worden gehonoreerd met *f* 10.— per tekstpagina. Losse nummers van het Bulletin en het Nieuwsbulletin zijn zover voorradig te verkrijgen voor resp. *f* 4.50 en *f* 0.50 per nummer bij de firma E. J. Brill, Oude Rijn 33a te Leiden

Gedrukt bij
E. J. BRILL, LEIDEN